

Paulin PUSHIMAJ

TERRITORI I POSTRIBËS TRANSFORMIMET E BANIMIT DHE ORGANIZIMIT HAPËSINOR

Abstrakt:

Ky punim analizon territorin e Postribës, një njësi gjeo-historike me rëndësi strategjike në zonën e Mbishkodrës, duke u fokusuar në zhvillimin e banimit dhe organizimin hapësinor nga Prehistoria deri në Mesjetë. Qëllimi i studimit është dokumentimi i vazhdimësisë së popullimit dhe transformimeve të territorit përmes një qasjeje ndërdisiplinore. Metodologjia bazohet në integrimin e burimeve historike dhe etnografike të autorëve vendas (H. Kopliku, D. Ashta, M. Kurbini), rezultateve të kërkimeve arkeologjike dhe përdorimit të Sistemeve të Informacionit Gjeografik (QGIS). Përmes analizës hapësinore, territori ndahet në tri njësi natyrore: fusha, zona kodrinore dhe luginat malore. Rezultatet e kërkimit nxjerrin në pah modele të diferencuara të shpërndarjes së popullsisë: zonat fushore (Shtoji) shfaqin role të qëndrueshme prodhuese, zonat kodrinore (Drishti, Muzhila, Kratuli, Vorfa) funksione strategjike-mbrojtëse, ndërsa luginat malore (Prekali) shfrytëzim plotësues të burimeve. Përdorimi i GIS-it konfirmon se organizimi hapësinor i Postribës ka shërbyer si një urë lidhëse organike midis qytetit të Shkodrës dhe zonave të brendshme malore. Studimi përfundim se struktura e banimit në këtë krahinë nuk është rastësore, por një produkt i kushtëzimit geomorfologjik dhe vazhdimësisë historike mijëvjeçare.

Fjalët kyç: *Mbishkodër, Postribë, Drisht, Arkeologji, Prehistori-Mesjetë.*

Hyrje - Territori dhe kufijtë e krahinës

Në verilindje të qytetit të Shkodrës, rreth 7 km larg tij, në zonën e njohur si Mbishkodra, shtrihet territori i Postribës¹ (Fig. 1), një njësi gjeo-historike me rëndësi të veçantë për studimin e organizimit hapësinor në Shqipërinë Veriore. Ky territor përfshin një sipërfaqe rreth 180 km², ku diversiteti morfologjik është tipari përcaktues: afërsisht 80% e sipërfaqes karakterizohet nga një reliev kodrinor-malor i thyer, ndërsa pjesa tjetër përbëhet nga hapësira fushore aluvionale. Ky kombinim ka kushtëzuar drejtpërdrejt modelet e popullimit, duke krijuar një simbiozë midis zonave të mbrojtura natyrore dhe zonave pjellore të fushës.²

Kufijtë natyrorë të Postribës përcaktohen nga elemente të qarta morfologjike dhe hidrografike, të lidhura ngushtë me luginën e lumit Kir dhe masivet malore përreth. Nga pikëpamja gjeologjike, territori paraqet një kompleksitet të lartë, pasi i përket formacioneve plio-kuaternare dhe shtrihet në zonën e kontaktit ndërmjet tri njësive kryesore strukturore: facies së Alpeve, zonës Krastë-Cukal dhe zonës së Mirditës.³ Ndërveprimi i këtyre njësive ka prodhuar një reliev të theksuar me maja të thepisura dhe kanione të thella, si dhe ka favorizuar shfaqjen e fenomeneve karstike, të dokumentuara veçanërisht në shpellën e Prekalit. Këto veçori gjeomorfologjike, të pasura me burime hidrike, kanë përcaktuar potencialin e hershëm të banimit, duke ofruar si mbrojtje natyrore, ashtu edhe burime jetese.

¹ Debati mbi zanafillën e emrit “Postribë” ofron të dhëna interesante mbi perceptimin e këtij territori në raport me lumin Kir. Burimet kryesore historike ndahen në dy rryma interpretimi: 1. Origjina Latine (Post-ripam): Sipas CORDIGNANO (1933, Vol. I, f. 124), emërtimi rrjedh nga latinishtja post ripam, që do të thotë “përtej bregut”. Ky qëndrim mbështetet edhe nga SHKURTI (1937, n. 31, f. 251), i cili specifikon se “bregu” i referohet lumit Kir. Ai hedh hipotezën se, ndonëse sot Postriba shtrihet në të dy anët e lumit, fillimisht ky emërtim mund të ketë identifikuar vetëm njërën anë të tij. 2. Origjina Shqipe (Poshtë-rripë): Një interpretim tjetër vjen nga KOPLIKAJ (1936, Illyria nr. 37), i cili argumenton se emri rrjedh nga bashkimi i fjalëve shqipe “poshtë” dhe “rripë”, duke e interpretuar si “rripa e poshtme” e lumit Kir. Ky interpretim lidhet më shumë me karakterin e thyer të relievit (rripave) përgjatë shtratit të lumit. Shih edhe LULI 1973, f. 191; ULQINI 1973, f. 95.

² KOPLIKAJ 1937, n. 19, f. 74; SPAHIA, 2010. I, f. 39.

³ GJETA, 2009, 63-100.

Toka përbën elementin themelor të zhvillimit historik në këtë krahinë. Strukturat agro-pedologjike paraqesin ndryshueshmëri të theksuar: tokat bujqësore (rreth 981 ha) kanë origjinë aluvionale përgjatë lumit Kir dhe origjinë argjilore në shpatet kodrinore, duke krijuar kushte ideale për bujqësinë dhe blegtorinë.⁴ Një rol qendror në këtë peizazh luan rrjeti hidrografik, me lumin Kir si bosht kryesor komunikimi. Me burim në shpatet e malit të Lëbunit, ky lumë ka funksionuar si një “rrugë natyrore”, duke lidhur zonat e thella malore me qendrën urbane të Shkodrës.

Mbi këtë bazë natyrore, punimi integron të dhënat historike dhe etnografike të autorëve vendas si H. Kopliku, D. Ashta dhe M. Kurbini, për të ofruar një qasje të balancuar mbi popullimin e kësaj krahine. Analiza sipas njësive natyrore-fusha, zona kodrinore dhe luginat malore-nxjerr në pah modele të diferencuara të shpërndarjes së popullsisë. Rezultatet paraprake tregojnë një vazhdimësi të qartë banimi nga Prehistoria deri në Mesjetë, ku zonat fushore kanë ruajtur role prodhuese, ndërsa ato kodrinore, me qendrën e Drishtit si pikë rëndëse kanë përmbushur funksione strategjike.

Përmes përdorimit të Sistemeve të Informacionit Gjeografik⁵, ky studim synon të analizojë këto procese në një perspektivë diakronike. Duke krahasuar të dhënat gjeografike me evidencat arkeologjike, synohet rindërtimi i modeleve të organizimit hapësinor në Postribë, duke e parë këtë territor jo vetëm si hapësirë banimi, por si një urë lidhëse jetike midis Shkodrës dhe zonave rurale e malore të brendësisë.

⁴ GJETA 2009, f. 90-91. Në lidhje me prejardhjen e toponimit shih: LUKA 2006, f. 18.

⁵ Për realizimin e këtij punimi u përdor Sistemi i Informacionit Gjeografik (GIS), konkretisht platforma QGIS 3.40 “Bratislava”, si mjeti kryesor për analizën hapësinore dhe hartografimin e territorit të Postribës. Procesi nisi me gjeokodimin e toponimeve dhe qendrave të banimit, të cilat u strukturuan në një tabelë attributesh sipas kategorive funksionale dhe pozicionit gjeomorfologjik. Për paraqitjen e organizimit hapësinor, u aplikua teknika e Simbologjisë së Kategorizuar, duke diferencuar qendrat historike nga zonat e banimit. Për të pasqyruar ndikimin e relievit në shpërndarjen e banimit, u integrua një analizë e terrenit përmes *Shaded Relief* (Hillshade), bazuar në Modelet Dixhitale të Terrenit (DEM). Së fundi, u ndërtua një *Layout* kartografik që përfshin rrjetën koordinative (WGS 84), legjendën teknike dhe një hartë referuese (Inset Map) për kontekstualizimin e zonës së studimit në shkallë rajonale. Koordinatat u morën përmes metodës së vëzhgimit direkt në terren dhe gjeokodimit indirekt (Google Earth/OSM), dhe të dhënat u procesuan në sistemin gjeodezik botëror EPSG:4326 - WGS 84.

Njësitë gjeografike dhe dinamika e banimit

Organizimi hapësinor i Postribës nuk mund të kuptohet si një strukturë statike administrative, por si një dialog i vazhdueshëm midis njeriut dhe një relievi që ndryshon me rritjen e lartësisë mbidetare. Territori, i cili administrativisht⁶ përbëhet nga bashkimi i fshatrave Mes, Dragoç, Boks, Kullaj, Myselim, Drisht, Vilzë, Ura e Shtrenjtë, Prekal, Domën dhe Shakotë, shfaqet si një mozaik ekosistemesh ku dinamika e banimit është diktuar nga gjeomorfologjia.

Në pjesën e poshtme, aty ku Alpet takojnë ultësirën e Shkodrës, nis brezi fushor aluvional. Këtu, në fshatrat Mes, Myselim dhe Kullaj, peizazhi dominohet nga horizontaliteti i tokave pjellore të krijuara prej depozitimeve shekullore të lumit Kir. Në këtë njësi, banimi ka ndjekur një logjikë prodhuese dhe komunikuese; shtëpitë janë rreshtuar përgjatë aksit rrugor dhe rrjedhës ujore, duke krijuar një model banimi të hapur dhe linear. Ura e Mesit nuk është thjesht një monument kulture në këtë zonë, por një “pikë graviteti” që shënon fundin e fushës dhe fillimin e ngjitjes drejt territoreve më të thyera.

Duke u zhvendosur drejt verilindjes, relievi pëson një thyerje, duke i lënë vendin brezit kodrinor. Kjo është hapësira ku gjenden qendrat historike si Drishti, Dragoçi dhe Boksi. Këtu, dinamika e banimit ndryshon rrënjësisht: nga shpërndarja horizontale kalohet në një organizim vertikal dhe të përqendruar. Përdorimi i pikave strategjike, si kodra e fortifikuar e Drishtit, dëshmon për një model banimi që i është bindur nevojës për mbrojtje dhe kontroll të luginës. Vendbanimet e kësaj zone janë të vendosura në zona të mbrojtura nga era, pranë tarracave argjilore që mundësojnë vreshtarinë dhe pyjet e gështenjës.

Udhëtimi hapësinor kulmon në njësinë malore dhe të luginave të thella, aty ku Postriba merr tiparet e saj më të ashpra përmes fshatrave Prekal, Domën, Vilzë dhe Ura e Shtrenjtë. Në këtë zonë, gjeologjia e zonës Krastë-Cukal ka prodhuar një peizazh kanionesh dhe shpatesh të thepisura, ku banimi bëhet i fragmentuar dhe i kushtëzuar nga “xhepat” e paktë të tokës së punueshme. Modeli i banimit këtu ndjek logjikën e mikro-luginave dhe tarracave lumore, duke u izoluar në grupe fisnore

⁶ Ligj nr. 115/2014, datë 31.7.2014: *Për ndarjen administrativo-territoriale të njërive të qeverisjes vendore në Republikën e Shqipërisë*, f. 6374; shih edhe GJETA, 2009, f.26.

që ruajnë një lidhje organike me burimet ujore dhe shpellat karstike (si ajo e Prekalit).

Mesi⁷, është fshati që shtrihet në lindje të Myselimit, në bregun e rrafshët të lumit Kir. Ai përbëhet nga dy lagje kryesore: Mesi i Sipërm dhe Mesi i Poshtëm, të cilat ndahen nga aksi rrugor i njohur si “Rruga e Balijajve”. Në aspektin territorial, Mesi - së bashku me pasuritë dhe fushat e përbashkëta të banorëve - kufizohet në lindje me Drishtin (përmes Përroit të Mosit), në veri me lumin Kir, ndërsa në perëndim dhe në jug me Myselimin.

Të dhënat toponimike dhe dëshmitë gojore sugjerojnë se Mesi ka qenë historikisht një vendbanim me shtrirje dukshëm më të madhe, me shtëpi të vendosura kryesisht rrëzë malit. Sipas traditës, përpara rënies së numrit të popullsisë si pasojë e epidemisë së murtajës, shumica e banesave ndodheshin pas kodrës së quajtur “Vake”, në një pllajë të gjerë dhe mjaft të favorshme për banim. Një dëshmi e qartë e këtij organizimi të hershëm hapësinor është prania e një rruge të vjetër me kalldrëm, e cila zbret nga pllaja drejt bregut të lumit Kir, duke dëshmuar për një infrastrukturë të mirëmenduar komunikimi.

Kodrat e buta përreth, të cilat sot janë të mbuluara kryesisht nga shkurret spontane, sipas memories kolektive kanë qenë dikur të pasura me ullishte dhe vreshta. Për këtë kulturë të zhvilluar të pemëtarisë dëshmon edhe ekzistenca e një mulliri vaji, gjurmët e të cilit ruhen sot vetëm përmes toponimisë vendase. Për dendësinë e lartë të popullsisë në të kaluarën flasin edhe varret e vjetra përgjatë bregut të lumit Kir, si dhe varret shumë të hershme në zonën e quajtur Kambsore (sot tokë bujqësore), ku aktualisht nuk kryhen më procese mortore. Sa i takon jetës ekonomike, banorët e Mesit, ngjashëm me ata të Myselimit, kanë shfrytëzuar tradicionalisht Fushën e Zezë si resursin kryesor për prodhimin e drithërave dhe si kullotë për blegtorinë.⁸ Simboli arkitektonik dhe funksional i fshatit është Ura e Mesit⁹, një monument i dorës së parë i infrastrukturës historike të Postribës. Sipas V. Shtyllës

⁷ KOPLIKAJ 1937, n. 24, f. 146; KOPLIKAJ 1937, n. 26, f. 174-175; LULI 1973, f. 192; CAMAJ 2005, f. 56; GJETA 2009, f. 36-38.

⁸ KOPLIKAJ 1937, n. 24, f. 146-147.

⁹ KOPLIKAJ 1937, n. 24, f. 146; CEKA *et al.*, 1948, f. 5; ASHTA 1982, f. 3.

(1976), kjo urë renditet ndër strukturat më të mëdha me harqe guri në Ballkan. E ndërtuar rreth vitit 1768 nga Mehmed Pashë Bushati (Plaku), sundimtari i Pashallëkut të Shkodrës, ajo shërbeu si aksi kryesor që lidhte qytetin me rrugët karvane drejt veriut.¹⁰

Në fazën e saj fillestare, ura kishte një fizionomi më të thjeshtë, e përbërë nga një hark i madh qendror, dy dritare relievore anësore dhe një hark i vogël rrethor. Megjithatë, regjimi i rrëmbyeshëm i lumit Kir dhe përmytjet e shpeshta diktuan nevojën për zgjerimin e saj. Rreth mesit të shekullit XIX, struktura u modifikua në të dyja anët, duke arritur në formën aktuale prej 13 harqesh (syzash qemerësh) me përmasa të ndryshme: shtatë në njërën anë dhe pesë në tjetrën, të cilat mbështesin harkun monumental qendror. Ky hark i madh ka një hapësirë prej 22 metrash dhe një lartësi prej 15 metrash mbi shtratin e lumit, ndërsa gjatësia totale e kalldrëmit arrin në 122 metra. Një veçori teknike e rëndësishme është mbështetja e themeleve të syzës qendrore drejtpërdrejt mbi shkëmb, gjë që i ka garantuar qëndrueshmërinë ndaj forcës gërryese të ujit.

Përveç rolit ekonomik, Ura e Mesit ka pasur një rëndësi kritike strategjike gjatë luftërave të fillim-shekullit XX. Në vitin 1912, gjatë rrethimit të Shkodrës, forcat osmane shkatërruan syzën e madhe qendrore për të krijuar një pengesë natyrore kundër ushtrisë malazeze që po përparonte nga Boksi drejt Mesit. Po ashtu, dëshmitë historike tregojnë se forcat austro-hungareze tentuan ta minonin urën gjatë tërheqjes së tyre, por ky akt u parandalua nga rezistenca e banorëve vendas të Postribës¹¹, të cilët mbrojtën integritetin e kësaj vepre, duke e parë atë si pjesë të pandashme të identitetit dhe mbijetesës së tyre komunitare. Në dekadat e fundit, monumenti ka qenë subjekt i disa proceseve restauruese, veçanërisht në parapete dhe kalldrëm, për të ruajtur jo vetëm vlerat estetike, por edhe funksionalitetin e tij si një urë lidhëse e gjallë e krahinës.

Fshati **Dragoç**¹² pozicionohet në veriperëndim të Mesit, duke zënë një vend strategjik në tranzicionin midis fushës dhe malit. Ai kufizohet

¹⁰ SHTYLLA 1976, f. 223-225.

¹¹ SHELDIJA 1958, f. 15.

¹² KOPLIKAJ 1937, n. 39, f. 41-42; GJETA 2009, f. 30-33. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 192.

në veri me masivin malor të tij, në jug me ish-komunën Rrethina, në lindje me Baksin dhe në perëndim me Kullajn. Morfologjia e vendbanimit pasqyron një përshtatje të qartë ndaj relievit: bërthama e vjetër e shtëpive është e vendosur në mënyrë lineare përgjatë shpatit shkëmbor të Çeçojës, ndërsa zgjerimet më të vona kanë zbritur drejt zonave fushore pranë arave. Rruga kryesore shërben si bosht ndarës midis “Lagjes së Sipërme” dhe “Lagjes së Poshtme”.

Edhe pse sot mungojnë gjurmët sipërfaqësore, kujtesa historike dhe burimet dokumentare dëshmojnë për dy objekte kulti kristian me varreza rrethuese¹³, çka tregon për një popullim të hershëm dhe të konsoliduar. Veçanërisht e rëndësishme është zona e njohur si “Krevece e Dragoçit”. Gjatë punimeve bujqësore, këtu janë evidentuar shtresa hiri, fragmente qeramike dhe objekte metalike (shtiza dhe heshta), që sugjerojnë praninë e një shtrese kulturore të pasur, ndoshta lidhur me një vendbanim të hapur ose aktivitet intensiv ushtarak. Mbi zonën e Kreveces dhe mbi shtëpinë e familjes Berishaj gjenden disa shpella, të cilat, bazuar në praninë e fragmenteve qeramike të gjetura në brendësi të tyre, mund të interpretohen si hapësira të banuara ose të shfrytëzuara nga njeriu në periudha të hershme historike.

Kërkimet arkeologjike në territorin e Dragoçit kanë dokumentuar një sistem të artikuluar funerare prej rreth 15 tumash, të pozicionuara në kreshta dhe maja kodrinore.¹⁴ Vendosija e tyre nuk është rastësore; ato gëzojnë një shikueshmëri të gjerë mbi fushën perëndimore, Liqenin e Shkodrës dhe luginën e poshtme të Kirit. Përqendrimi i parë përbëhet nga tre tuma në maja të izoluara midis përroit të Rasekut dhe lumit Kir, me një renditje ngritëse drejt lindjes. Përqendrimi i dytë shtrihet më në veri, përgjatë brezit kodrinor midis fshatrave Boks dhe Vorfë.

Ky sistem tumular, në ndërveprim me varrezat e rrafshëta të fushës së Shtojit, dëshmon për një organizim hapësinor hierarkik. Në këtë sistem, relievi është përdorur si mjet për ekspozimin topografik të elitave apo grupeve shoqërore, duke krijuar një lidhje të pandashme vizuale midis “botës së të vdekurve” në lartësi dhe vendbanimeve apo fortifikimeve në zonat më të ulëta.

¹³ ASHTA 1982, f. 7.

¹⁴ KURTI, RUKA 2020, f. 32-34.

Fshati **Boks**¹⁵ shtrihet në veri të Mesit, me një shtrirje gjatësore prej rreth 3 km përgjatë rrëzës së malit homonim. Ai fillon nga Kodër-Boksi dhe përfundon në bregun e djathtë të përroit të Rrasekut. Territori i tij kufizohet me Kullën, Shakotën dhe Domnin (prej së cilës ndahet nga Rraseku), si dhe me Drishtin e Mesin, ku kufiri natyror përcaktohet nga lumi Kir. Vendbanimi organizohet në tri lagje kryesore: Sekaj, Kodër-Boks dhe Rrasek. Lagjja Sekaj pozicionohet rrëzë Kratulit të Madh, një formacion krejtësisht shkëmbor. Sipër saj gjendet “Shpella e shkallës Basleq”, e cila, sipas traditës gojore dhe gjetjeve sipërfaqësore, ka shërbyer si hapësirë banimi në periudha të hershme. Dëshmitë e banorëve lokalë për hasjen e varreve të ndërtuara me rrasa qeramike, të shoqëruara me eshtra, poçe dhe stoli¹⁶, përforcojnë hipotezën e një nekropole të vjetër që shtrihet nën zonën e sotme të banuar.

Kodër-Boks (e njohur edhe si Kodër-Llesh) ngrihet mbi një kodër të veçuar, e ndarë nga Sekajt përmes një luginë fushore të ngushtë. Në verilindje, në shpatin e malit Djegë, gjendet sheshi i quajtur Flati, ku dëshmohet për ekzistencën e ndërtesave të hershme dhe një burimi uji¹⁷. Kërkimet arkeologjike në këtë zonë kanë dokumentuar një sekuencë të pasur qeramike që nis nga Epoka e Bronzit të Hershëm, vijon në periudhën Klasike-Helenistike dhe dëshmon një prani më të kufizuar të fazës Romake të Vonë.¹⁸

Një element kyç i komunikimit historik është rruga me kalldrëm në lagjen Maslac, e cila lidhte të ashtuquajturën “Ura Veneciane” (në veri të Drishtit) me fshatin Rrash i Vorfës. Më në verilindje, rrëzë malit të Fatës, në vendin e quajtur “Foileta Rrasës”, konstatohen mure rrethuese prej guri gëlqeror pa llaç, që rrethojnë sipërfaqe të konsiderueshme. Këto struktura, të orientuara në shpatin perëndimor për t’u mbrojtur nga erërat e ftohta të veriut, ofrojnë një fushëpamje strategjike mbi pellgun e Liqenit të Shkodrës. Ndonëse këto mure mund të interpretohen në funksion të ekonomisë blegtore (shtegtimi sezonal), pozicioni dhe karakteristikat e sitit sugjerojnë mundësinë e një vendbanimi të hapur

¹⁵ KOPLIKAJ 1937, n. 40-41, f. 61-64; ASHTA 1982, f. 2-3; JUBANI 1984, f. 129; GJETA 2009, f. 27-30. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 192.

¹⁶ ASHTA 1982, f. 3-4.

¹⁷ ASHTA 1982, f. 4.

¹⁸ GALATY *et al.*, 2023, Vol. I, Chapter 7, f. 191.

që ka funksionuar nga Bronzi i Vonë deri në periudhën mesjetare.¹⁹ Hipoteza e një vendbanimi të qëndrueshëm mbështetet nga prania e tre kodërvarreve (tumave) në “Sukat e Oborrit”, me përmasa mesatare, të vendosura pranë njëra-tjetrës. Në “Kodër Vathë” gjendet një tumë madhështore gjysmësferike me diametër rreth 20m dhe lartësi 2m, e ndërtuar me gurë gëlqerorë lokalë. Dëmtimet në qendër të tyre dëshmojnë për grabitje të vjetra të varreve të tipit cist.

Në mbyllje të këtij sistemi hapësinor, rreth 300m në lindje të Kodër Vathës (Kodra e Lajthis), gjenden rrënojat e një kapeleje mesjetare (5 × 3m). Struktura drejtkëndore me absidë të orientuar nga lindja dëshmon për shtrirjen e organizimit kishtar në këtë zonë gjatë mesjetës, duke plotësuar profilin e Boksit si një territor ku ndërthuren funksionet jetësore, funerare dhe sakrale.

Mbi fshatin Boks ngrihet **Kodra e Kratulit**, një formacion karstik me lartësi 143 m mbi nivelin e detit, i cili dominon vizualisht luginën e poshtme të Kirit. Në aspektin topografik, kjo kodër lidhet përmes një qafe të butë me Kodrën e Herës (135 m). Pozicioni i saj është tejet strategjik, pasi në rrëzë të saj kalonte rruga e lashtë që lidhte Shkodrën me krahinën e Pultit përmes “Urës Venedike”, e cila ndodhet poshtë Kalasë së Drishtit. Në këtë zonë përmendet vendbanimi historik i quajtur Muzhile.²⁰ Tradita gojore e lidh popullimin e vjetër të Boksit me fise si Ali-Kukajt (Bajraktarajt), Ahmetajt, Hasanajt dhe Bajrajt. Sipas këtyre dëshmive, stërgjyshi i tyre, Gjoka, kishte ardhur nga Mirdita përpara pushtimit osman, gjë që dëshmon për shtresëzimet demografike të zonës mbi një bazë shumë më të hershme banimi.²¹

¹⁹ P. PUSHIMAJ. Raporti: Vëzhgime sipërfaqësore në zonën Kodër Boks - Mali i Fatës - Mali i Djegsit 2023. Arkivi Institutit të arkeologjisë, Tiranë.

²⁰ KOPLIKAJ 1937, n. 40-41, f. 62.

²¹ KOPLIKAJ 1938, n.40-41, f. 61-64: “... Gjoka pati tre djem: Lleshin, Markun dhe Pjetrin. Pas vdekjes së të atit, ata u ndanë: Lleshi u vendos në Kodër-Boks, që edhe sot mban emrin Kodër-Llesh, prej të cilit rrjedhin Bajraktarajt dhe Hasanajt. Nga Marku dhe Pjetri, që sipas traditës u vendosën ndoshta në Dragoç, rrjedhin Ahmetajt dhe, me gjasë, edhe disa prej Bajrajve të Sekajve. Tradita tregon se Boksi e mori emrin nga një pinjoll i Bajros (Bajramit), i quajtur Mehmed. Shumica e banorëve të Boksit dhe të Kullës janë pasardhës të Gjokës. Një fis tjetër janë Spahijajt, të njohur sot si Ibraj, emër i marrë nga paraardhësi i tyre Ibri, i cili u vendos këtu. Spahijajt thuhet se kanë ardhur nga Gashi dhe kanë shërbyer në ushtrinë osmane si spahinj me timare. Fise të tjera janë Cekajt, të ardhur nga Hoti, si dhe Shabanajt ose Sykajt, të

Sipas kërkimeve arkeologjike të F. Fistanit, fortifikimi i Kratulit shtrihet në majën e kodrës dhe ka një planimetri të rregullt eliptike (diametri i madh 90 m, i vogli 45 m), duke përfshirë një sipërfaqe prej rreth 1.2 ha. Muret mbrojtëse janë ndërtuar me blloqe të mëdha guri të papunuar dhe bërthama me gurë të vegjël, të lidhur pa llaç. Trashësia e murit sillet nga 3.10 deri në 3.35 m, ndërsa lartësia e ruajtur arrin deri në 2.55 m. Elementi që e dallon Kratulit nga vendbanimet e tipit “Gajtan” është prania e një kulle katërkëndëshe (4.40 x 6.70 m) në anën lindore, e ndërtuar me gurë qoshesh të gdhendur më rregullisht dhe paraqet një fazë më të avancuar të inxhinierisë ushtarake ilire. Fortifikimi disponon tre porta të tipit “korridor”. Dy janë vendosur në aksin veri-jug, ndërsa e treta në anën lindore, pranë kullës.

Materiali arkeologjik i zbuluar (qeramikë dhe objekte metalike) dokumenton një jetë aktive dhe të pandërprerë që nga Epoka e Hershme e Hekurit deri në shekujt e parë të erës sonë. Kratuli funksionoi si një qendër e fortifikuar ilire (proto-qytetare), pjesë e rrjetit mbrojtës që kontrollonte hyrjet drejt pellgut të Shkodrës.²² Mungesa e gjurmëve më të vona (pas shekujve të parë të erës sonë) sugjeron se rëndësia e tij ia la vendin qytetit të fortifikuar të Drishtit gjatë antikitetit të vonë dhe mesjetës.

Fshati **Kullaj**²³, pozicionohet në veriperëndim të Kodër-Boksit, i shtrirë rrëzë malit në një vijë pothuajse paralele me Dragoçin, midis këtij të fundit dhe zonës hidrografike të Vrakës. Morfologjia e fshatit përcaktohet nga rruga kryesore që e ndan vendbanimin në Lagjen e Sipërme dhe Lagjen e Poshtme, ndërsa aksi sekondar (Rruga e Rrasës) shërben si kufi ndarës midis lagjeve të fiseve kryesore, “Bajraktaraj” dhe “Ahmetaj”.

Peizazhi agrar i Kullajve mban gjurmë të thella të strukturës pronësore pas-osmane. Arat e sotme, sipas memories kolektive, kanë qenë dikur pemishte dhe ullishte, të cilat u zaptuan nga fise si Jukajt,

ardhur nga Dedajt e Shkrelit, vëllezër me Sykajt e atjeshëm. Ndër fiset më të vonshme që u vendosën në Boks përmenden Bibajt ose Syl-Urajt, të ardhur nga Ura e Shtrejtë, Turkajt nga Karma dhe Domnorët nga Domni”.

²² FISTANI 1983, f. 109; SHPUZA 2018, f. 55.

²³ KOPLIKAJ 1938, n. 47, f. 169-170; ASHTA 1982, f. 7-8. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 192-193.

Koplikajt dhe Hoxhajt. Kjo trashëgimi ruhet e gjallë përmes një toponimie të pasur:

Muret Ndruke (Ndër Juke), janë gjurmë të një lagjeje ose katundi të vjetër, që sipas traditës u shua nga epidemia e murtajës. Suka e Kasëm Beg Koplikut dhe Kulla e Hoxhës së Dheut, janë dëshmi e pranisë së kullave dhe fortifikimeve të vjetra feudale. Livadhi i Bracit (Nebanaj), referencë për një objekt kulturi (kishë) të hershme në pjesën veriore të fshatit.

Përgjatë bregut të ujërave të Vrakës, vërehen mbetje trojesh, pusesh dhe strukturash mortore. Një rëndësi të veçantë ka dëshmia mbi zbulimin e një varri monumental (rreth 4-5 hapa i gjatë), i punuar me rrasa guri të butë të puthitura (“gojë më gojë”). Inventari i këtij varri (dorezë shpate, komça, rrathë metalike dhe një pllakë guri me shkrim) sugjeron praninë e një varrimi elitë, ndoshta të periudhës mesjetare ose antikitetit të vonë, që dëshmon për rëndësinë strategjike të këtij territori para popullimit aktual.

Popullsia e sotme e Kullajve është rezultat i një procesi të brendshëm kolonizimi. Për shkak të rritjes demografike dhe mungesës së tokës në Boks, fiset pasardhëse të Gjokës nga Mirdita (Ali-Kukajt, Ahmetajt, Hasanajt, Muratajt) u zhvendosën drejt rrafshnaltës së Kullajve. Fillimisht të vendosur si çypçinj (punëtorë toke në pronat e bejlerëve të Drishtit), ata u shndërruan gradualisht në pronarë të këtyre tokave. Kujtesa lokale ruan gjithashtu emrat e fiseve më të hershme që u zhdukën ose u asimiluan, si Nehanajt (Lugu i Nehanit), Dakajt dhe Makajt (Ograjat e Dakës dhe Makës), duke ofruar një dëshmi të qartë të zëvendësimit të valëve të popullsisë në këtë pjesë të Mbishkodrës.

Fshati **Rrash**²⁴ përfaqëson një rast unik të vendbanimit të “ngjitur” në lartësi për shkak të faktorëve natyrorë. I vendosur mbi një kodër shkëmbore në veri të Kullës dhe në kufi me Boksin e Vorfën, ky katund ka pësuar një transformim rrënjësor hapësinor. Sipas memories kolektive, vendbanimi fillestar nuk ndodhej në kreshtën shkëmbore ku gjendet sot, por në rrëzë të saj. Rrëshqitjet masive të gurëve nga mali kanë mbuluar rrënojat e hershme, duke lënë pas vetëm gjurmë të

²⁴ KOPLIKAJ 1938, n. 49-50, f. 207-208; ASHTA 1982, f. 8-9; JUBANI 1984, f. 134. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 192.

izoluara si “Muret Ndruke”²⁵ dhe dëshmi për ekzistencën e varrezave të vjetra në zonën e poshtme.

Pavarësisht territorit të ngushtë kodrinor, banorët e Rrashit kanë zotëruar historikisht toka pjellore rreth ujërave të Vrakës, të njohura si “Rrashi i Vrakës”. Sistemi i ujitjes përmes puseve të shumta dëshmon për një ekonomi bujqësore intensive (ograjat) që ka lulëzuar përpara shekullit XVIII. Rëndësia historike e kësaj zone vërtetohet nga dy pika kyçe arkeologjike dhe sakrale: Qyteza²⁶, një fortifikim ose kështjellë që kontrollonte kalimin drejt luginës dhe Kisha e Shën Gjinit²⁷, një objekt kulti që dëshmon për shtresëzimin kristian të hershëm të fshatit.

Dinamika e banimit në Rrash është e lidhur ngushtë me lëvizjet demografike nga malësitë e Nikaj-Mërturit dhe Shalës. Tradita gojore ruan historinë e Bardh Ucës nga Guri i Bardhë, i cili pas një qëndrimi në Shalë, u vendos në Vorfë, pranë kështjellës së Qytezës. Ky udhëtim gjakësor dhe migrues prodhoi toponiminë dhe fiset kryesore që sot njohim në Shkodër: Parruca: Emri i kësaj lagjeje qendrore në Shkodër rrjedh nga toponimi “Bardhucë” (nga Bardh Uca), i cili u transformua në “Parrucë” fillimisht në Vorfë (Postribë) dhe më pas u bart në qytet nga pinjollët e kësaj vëllazërie.

Jukajt (dhe Begteshët): Rrashjanët e sotëm (të quajtur edhe Kukaj ose Turk Osmanaj) ndajnë të njëjtën origjinë me fiset e fuqishme shkodrane. Pasardhësit e Bardh Ucës morën mbiemrin Bejtash/Begtesh (përkthim i “Gurit të Bardhë” në turqisht: Beyaz-taş), ndërsa pasardhësit e vëllait tjetër, Ujkës, u quajtën Jukaj (sipas lagjes “Ujkë” në Shkodër dhe “Fushës së Ujkës”).

Ky proces i “zbritjes” së fiseve nga Rrashi dhe Vorfa drejt Shkodrës nën mbrojtjen e sunduesve të kohës, shpjegon se si Postriba ka funksionuar si një “stacion tranzit” i rëndësishëm në formësimin e rrethit urban të Shkodrës. Rrashjanët që mbetën në fshat përfaqësojnë degën që ruajti lidhjen me territorin origjinal, ndonëse tokat e tyre

²⁵ JUBANI 1981, f. 4, “...Në vendin e quajtur Pirove, në malin e Ndruke, në tarracat përreth shtëpisë së Brahim Halilit ka copa qeramike. Gjetjet vazhdojnë të dalin edhe përtej kufirit të kësaj shtëpie, buzë rrugës e sipër saj. Përmbi shtëpi të Caf Halilit janë zbulur varre të mbuluara me tjegulla”.

²⁶ KOPLIKAJ 1938, n. 49-50, f. 207.

²⁷ CEKA et al., 1948, f. 6; SHELDIJA 1958, f. 15-16; MEKSI 1983, f. 85-86.

bujqësore u zhvendosën pjesërisht drejt bregut të Vrakës për shkak të ashpërsisë së relievit shkëmbor.

Fshati **Vorfë**²⁸ shtrihet rrëzë malit Maranaj, në vijimësi territoriale me Rrashin, duke formuar një hapësirë të hapur që shtrihet deri në Sumë.²⁹ Toponimia e fshatit, që lidhet me termin “i varfër”, pasqyron natyrën gjeomorfologjike të terrenit: një peizazh gërdhatë me shkëmb gëlqeror, ku zonat e punueshme janë të kufizuara në “fusha” të vogla në shpatet e malit.

Sipas memories kolektive, bërthama e hershme e fshatit ndodhej pranë Kronit të Mrranit, ku ende ruhen gjurmë trojesh. Zhvendosja drejt asaj që sot quhet “Vorfa e Poshtme” - dikur një zonë kullote (mera) - tregon për një zgjerim demografik të fiseve lokale si Hykaj, Isufaj, Sinanaj, Sylaj, Ded-Gjonaj dhe Camaj. Morfologjia e sotme paraqet një model banimi të fragmentuar, ku shtëpitë janë të grupuara pranë parcelave bujqësore, larg njëra-tjetrës, tipike për zonat e thella të Mbishkodrës.

Në skajin fundor të Vorfës së Poshtme, mbi një kodrinë të thepisur, ngrihet fortifikimi i njohur si “**Qyteza**”. Ky sit përfaqëson një strukturë komplekse mbrojtëse me një fushëpamje panoramike që dominon të gjithë pellgun e Shkodrës. Fortifikimi shërbehej nga tre rrugë, ku më e rëndësishmja vinte nga perëndimi dhe ruante gjurmë të shtrimit me kalldrëm. Pranë hyrjes lindore identifikohet trualli i një vendroje (propile), element kyç për kontrollin e lëvizjeve.

Rrethimi i parë ka një gjatësi prej rreth 920 hapash, ku struktura prej guri dhe llaçi gëlqereje ndërthuret me shkëmbin natyror. Akropoli, rrethimi i dytë, me gjatësi rreth 730 hapash, rrethon pikën më të lartë të kodrës. Trashësia e mureve sillet nga 1.25 m deri në 2.30 m, duke treguar faza të ndryshme ndërtimore ose nevoja të ndryshme mbrojtëse sipas ekspozimit të relievit.

Brenda akropolit dallohen gjurmë ndërtesash të gjata dhe të ngushta, si dhe një gropë (saranxhë) për mbledhjen e ujit. Një element unik është një gur monolit (1.20 x 0.53 m) me 27 vrima artificiale, funksioni i të cilit (ndoshta ritual ose astronomik) mbetet objekt diskutimi.

²⁸ KOPLIKAJ 1938, n. 49-50, f. 208-209; Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 193; JUBANI 1984, f. 133; SHPUZA 2018, f. 55-56.

²⁹ Në lidhje me etimologjinë e toponimit Sumë, shih: LULI 1973, f. 195.

Jashtë mureve të kështjellës, drejt jugperëndimit, muret vijojnë drejt Kodrës së Çekës. Prania e fragmenteve qeramike, një kanali për mbledhjen e ujit të gdhendur në shkëmb dhe mbetjeve të strukturave banuese, sugjeron se Qyteza nuk ishte thjesht një pikë ushtarake, por një qendër proto-urbane që strehonte popullsinë në rast rreziku, ose një qendër administrative e rëndësishme për krahinën.³⁰

Fshati **Myselim**³¹ përfaqëson pikën më perëndimore të krahinës, i pozicionuar në një zonë strategjike fushore në lindje të fushës së Shtojit dhe përgjatë brigjeve të lumit Kir. Në aspektin administrativ dhe territorial, ai shërben si urë lidhëse mes Postribës dhe rrethit urban të Shkodrës, duke u kufizuar me Mesin në verilindje, Bardhajn në jug dhe komunën e Gurit të Zi në lindje.

Sot fshati organizohet rreth tri lagjeve: Hysaj, Aliaj dhe Çavonaj, të ndara nga aksi i “Rrugës së Madhe”. Megjithatë, të dhënat toponimike dëshmojnë për një tkurrje të ndjeshme të hapësirës së banuar. Lista e lagjeve të zhdukura (si Ahmate, Gushe, Petle, Ndoke, Gjonash, Prendash, Palash dhe Nisake) sugjeron se Myselimi ka qenë një qendër e dendur dhe e shtrirë deri te kodra e Sumbullës, përgjatë lumit Shtodër.

Prania e Kishës së Ahmatit dhe varrezave përreth saj në qendër të këtij territori, konfirmon ekzistencën e një komuniteti mesjetar të konsoliduar, i cili, sipas traditës gojore, i mbijetoi pushtimit osman përmes procesit të konvertimit, duke ruajtur kështu vazhdimësinë e banimit në trojet autoktone. Një element kyç në kuptimin e dinamikës hapësinore të Myselimit është Fusha e Zezë, e ndodhur në anën e djathtë të lumit Kir (Shtoj). Kjo fushë, ku ende vërehen gjurmë arkeologjike si suka dhe mogila³² (tuma), ka shërbyer historikisht si resursi kryesor

³⁰ ASHTA 1982, f. 9-11.

³¹ KOPLIKAJ 1937, n.20-21, f. 89: “... sipas traditës, emri Myselim iu dha këtij fshati nga osmanët pas konvertimit të popullsisë në fenë islame (myselim, nga arabishtja, me kuptimin “vend i kthyer në mysliman”). Emri i mëparshëm i vendbanimit nuk ruhet; supozohet se ai mund të ketë qenë Shtoder, Ahmat ose Mes. Pas konvertimit, vendbanimi u nda: një pjesë mbeti me emrin Mes, ndërsa pjesa tjetër mori emrin Myselim”; KOPLIKAJ 1937, n. 22-23, f. 129-130; KOPLIKAJ 1937, n. 24, f. 146; GJETA 2009, f. 38-40. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih edhe: LULI 1973, f. 192.

³² CEKA et al., 1948, f. 7: “... E diel, 9 maj 1948 - Kjo ditë iu kushtua studimit të tumave të Fushës së Shtoit, përkatësisht zonës ndërmjet Golemit dhe Dragoçit. Pas lënies së rrugës që të çon drejt Drishtit (Stom Golem), u ndoq rruga e ndërtuar gjatë

bujqësor dhe kullor i fshatit. Shkretimi i kësaj zone pas epidemisë së murtajës dhe shndërrimi i saj në kullotë deri në krijimin e fshatit Hot i Ri³³, dokumenton luhatjet demografike që kanë ridizajnuar hartën e Postribës.

Në anën perëndimore të lumit Kir, siti i njohur si “Kodra e Lacës” (ish-Ograja e Kaurrit) mbart dëshmi të një rëndësie të veçantë. Tradita gojore që e lidh këtë vend me rezidencën e një drejtuesi lokal (“krajli”) dhe me prerjen e monedhave³⁴, lë të kuptohet se Myselimi mund të ketë pasur funksione administrative ose ekonomike më të rëndësishme sesa

periudhës italiane, e cila shërbente për lidhjen me fushën e aeroplanëve. Gjatë këtij itinerari, në anën e majtë të rrugës, u evidentuan katër tumula të parë, me përmasa të vogla dhe lartësi që varionin ndërmjet 0,50 dhe 1,50 m. Në parcelat bujqësore të Gjergj Vuksanit dhe Jovan Nikës, në fshatin Grudë, u identifikuan gjithsej shtatë tumula, dy prej të cilave paraqesnin dimensione më të mëdha, me lartësi që arrinin deri në 3 m. Shumica e këtyre tumulave rezultojnë të jenë hapur në periudha të ndryshme, veçanërisht ata me përmasa më të mëdha. Sipas të dhënave të Tragerit, në këtë zonë përmenden mbi njëzet tumula; megjithatë, përpjekjet për identifikimin e tyre rezultuan të pasuksesshme, pasi Fusha e Shtoit, që nga koha e vëzhgimeve të tij, është vënë intensivisht në shfrytëzim bujqësor dhe është mbjellë me kultura bujqësore, çka e vështirëson dallimin e formave tumulare. Tumulat e evidentuara gjatë këtij vrojtimi ndodheshin kryesisht në toka të lëna djerrë dhe të papunuara. Një bari i pyetur në terren informoi për praninë e tumulave të tjerë në drejtim të Dragoçit, të cilët në terminologjinë vendore quhen suka. Megjithatë, pavarësisht kërkimeve të zhvilluara në mënyrë sistematike në të gjithë fushën, rezultatet mbetën negative, pjesërisht për shkak të mungesës së bashkëpunimit nga ana e informatorit lokal, i cili refuzoi të shoqëronte ekipin në terren”; Shih edhe ANAMALI 1944, f. 19-21.

³³ CAMAJ 1938, f. 21: “... duke u nisur nga Shkodra në drejtim të veriut, pasi ecën 50 minuta në këmbë, arrin në fshatin Hoti i Ri, i cili ndodhet në Fushën e Shtojit, pranë lumit Kir. Këtë katund e banojnë Hotjanët, të cilët pas shumë luftërash që bënë për Shqipërinë dhe pas Kongresit të Londrës, ku u vendos që Hoti e vise të tjera t'i liheshin Serbisë, duke mos dashur të jetonin nën sundimin e saj, u larguan dhe erdhën në Shqipëri. Pas 15 vjetësh, qeveria shqiptare, e urdhëruar prej Naltësisë së Tij, Mbretit Zog I, vendosi t'u jepte një copë tokë në Fushën e Shtojit, ku sot është bërë fshati që po përshkruajmë. Toka në fillim ishte e vështirë për t'u punuar, sepse ka shumë gurë por tani është punuar dhe jep fryt të mirë. Më shumë se gjithçka, kjo tokë është e përshatshme për pemët dhe perimet. Vreshtat dhe ullinjë kanë dhënë prodhim të mirë, si edhe patatet, bostani dhe lakrat ndër perime. Në Hot të Ri janë 56 shtëpi, të gjitha me banorë brenda; afër njëra-tjetrës, gjë që i jep pamjen e një qyteti të vogël. Banorët, të gjithë katolikë, punojnë si bujq. Në verë vuajnë shumë për ujë, sepse edhe ato dy puse që kanë hapur, të cilët kanë arritur deri në 24 metra thellësi, shterojnë”.

³⁴ KOPLIKAJ 1937, n.19, f. 89.

një fshat i thjeshtë bujqësor, ndoshta si një pikë kontrolli doganor apo fiskal në hyrje të luginës.

Fusha e Shtojit, e pozicionuar rreth 5 km në verilindje të Shkodrës, përbën një tarracë lumore strategjike në bregun e djathtë të Kirit. Formimi i saj aluvional pasqyron dinamikën e vjetër të lumit, ku nën shtresën hollë të humusit dhe nivelit steril argjilo-ranor (ngjyrë okër), shtrihet një masë zalli të ngjeshur që dëshmon zhvendosjet historike të shtratit të Kirit. Ky mjedis gjeomorfologjik shërbeu si vendndodhja e një prej nekropoleve më të rëndësishme në Shqipërinë Veriore, i dokumentuar që në fillim të shekullit XX (Treger, Ippen) dhe i gërmuar në mënyrë sistematike nga A. Koka (1980), duke evidentuar rreth 250 tuma.³⁵ Nekropoli zhvillohet në një kontekst me densitet të lartë arkeologjik, i rrethuar nga fortifikimet e Kratulit, Vorfës dhe Drishtit në veri, si dhe Gajtani të Shkodrës në jug.³⁶

Tumat e Shtojit, me lartësi 1-3 m dhe diametër 10-30 m, paraqesin një organizim të qëndrueshëm hapësinor, shpesh të përforcuara me unaza kufizuese prej guri. Evolucion i tyre kronologjik mund të ndahet në tre faza kryesore:

Epoka e Bronzit të Hershëm (Kultura Cetina): Kjo fazë karakterizohet nga varre me djegie dhe varret e tipit çist (arkë me pllaka guri). Gjetja e qeramikës me motive zigzage dhe vegjë në formë X dëshmon depërtimin e kulturës Cetina nga Dalmacia. Zbulimi unik i gjashtë figurinave antropomorfe prej balte (në formë violine) sugjeron rituale komplekse kulturi që lidhen me strukturën patriarkale të komuniteteve ilire të hershme.

Epoka e Hekurit (Shek. VII-V p.e.s. - Grupi Mat-Glasinac): Në këtë periudhë dominon varrimi me vendosje të kufomës në shpinë. Inventari i pasur me armë (shpata, hanxharë, sëpata shpatuke të tipit Glasinac) dhe stoli (diadema të incizuara) dëshmon për një ekonomi të avancuar dhe një diferencim të qartë social brenda fiseve ilire.

³⁵ KOKA 1983, f. 249-251; KOKA 1984, f. 259-261; Numri 250 është statistikë e vitit 1985, shih: KOKA 1985, f. 241- 250; KOKA 1986. f. 254-255; KOKA 1988. f. 247-248; KOKA 1990 (vol. 20, n.1), f. 27-73; Në vitin 1990 nga i njëjti autor përmenden 160 tuma, shih: KOKA 1990, 20.1, f. 27; KOKA 1990 (vol. 20, n.2), f. 255-256.

³⁶ JUBANI 1992, f. 23-24.

Hekuri i Vonë dhe Kontaktet me Botën Greke: Gjatë fundit të shekullit VI p.e.s., nekropoli pasqyron fillimin e raporteve tregtare me botën greke. Prania e objekteve të importit si oinohoe, kylix dhe skyphos tregon se elitat e zonës së Postribës ishin tashmë pjesë e rrjetit tregtar mesdhetar, duke ruajtur njëkohësisht traditat vendase të varrimit në tuma. Gërmimet e fundit në kuadër të projektit PASH (Regional Archaeology in the Shkodër Plain) kanë konfirmuar rëndësinë e Shtojtit si një laborator për studimin e marrëdhënieve mes fushës dhe zonave kodrinore, duke ofruar të dhëna të reja mbi mënyrën se si ky nekropol shërbeu si “pika e takimit” për të gjitha vendbanimet përreth.³⁷

Drishti³⁸, përfaqëson nyjën më të rëndësishme historike, ekonomike dhe shpirtërore të rajonit, duke shërbyer si qendra parësore administrative mbi të gjitha njësitë e tjera (bajrakët) të krahinës. Pozicioni i tij gjeografik, i kufizuar në veri me Domnin dhe në perëndim me lumin Kir³⁹, i ka mundësuar kontrollin e rrugëve komunikuese që lidhnin ultësirën e Shkodrës me thellësinë e maleve të Cukalit.

Sipas Gj. Sheldija⁴⁰, juridikshmëria tradicionale e Drishtit ishte mjaft e gjerë, duke përfshirë në rrethin e tij fshatrat Rrash, Rrjoll, Boks, Dragoç, Vorfë, Mes, Myselim, Mazrek⁴¹, Urë e Shtrenjtë dhe Shllak. Ky territor i gjerë, që shtrihej nga Vraça në perëndim deri në Cukal në lindje, dëshmon për rolin e Drishtit si një “metropol” lokal, ku pronat dhe kullotat (meranat) ishin të ndërruara me ato të fshatrave fqinjë.⁴²

Territori karakterizohet nga një diversitet i theksuar litologjik dhe vegjetativ.⁴³ Zona Aluvionale përbëhet nga shirita të ngushtë tokash pjellore përgjatë lumit Kir, të krijuara nga depozitimet lumore. Zona Kodrinore ka terren me “toka të kuqe” dhe rreshpe, ku dominojnë pyjet e lisit dhe shkozës, por edhe bimësia mesdhetare si mareja dhe shqema. Brenda lugajave janë krijuar tarraca artificiale të punuara (sofat), të

³⁷ GALATY *et al.*, 2023, Vol. I, Chapter 8, f. 238-284.

³⁸ KOPLIKAJ 1937, n. 26, f. 175; KOPLIKAJ 1937, n. 27, f. 194-195; KURBINI 1965; LULI 1973, f. 193; KAMSI 1986, f. 462-463; LUKA 1999, 2, f. 21; CAMAJ 2005, f. 56; MALAJ 2015; SHALA-PELI 2016; PUSHIMAJ 2019, f. 36-71.

³⁹ GJETA 2009, 40-44.

⁴⁰ SHELDIJA 1958, f. 16-18.

⁴¹ Në lidhje me toponim Mazrek shih: ; CAMAJ 2005, f. 57.

⁴² KOPLIKAJ 1937, n. 26, f. 175.

⁴³ GRUDA 1982.

njohura si “kopshtije”⁴⁴, ku kultivohen perimet, duhani dhe misri përmes një sistemi efikas të shfrytëzimit të burimeve ujore sezonale.

Administrativisht dhe tradicionalisht, Drishti mbetet i ndarë në katër lagje tradicionale: Kala, Hebibaj, Firip (Zhup) dhe Omaraj.

Zgjerimi i Drishtit jashtë mureve të kështjellës dëshmon për një organizim kompleks hapësinor, ku lagjet rurale ndërthuren me funksione administrative dhe tregtare përgjatë aksit të lumit Kir. Lagja Kala⁴⁵ është e vendosur mbi një kodër shkëmbore, e cila ofron një pozicion natyror me vlerë të lartë mbrojtëse. Ajo rrethohet nga lumi Kir në anët veriore dhe perëndimore, ndërsa në jug kufizohet nga Përroi i Drishtit. Në anën lindore, kodra lidhet me vargun e kodrave përreth, duke formuar të vetmen qasje tokësore drejt fortesës.

Ruga e kalasë nis në pikën ku lumi Kir përkul shtratin drejt perëndimit, pas rrugës së Muzhilës dhe mbetjeve të së ashtuquajturës “urë venedike”. Ajo karakterizohet nga kthesa të forta gjarpëruese (zigzage) dhe është e shtruar tërësisht me kalldrëm. Në një sheshpushim përgjatë kësaj rruge ruhen themelet e një objekti kulti, i njohur në traditën vendase si Kisha e Shën Prendës.⁴⁶

Ngjitja përfundon në portën kryesore të kalasë, me gjerësi rreth dy metra. Porta është e pambuluar, me mure anësore të larta, ku vërehen ende puçilet (vrmat e qemerëve) në gurë, ku dikur mbështeteshin kapakët. Nga kjo pikë nisin muret mbrojtëse që rrethojnë perimetrin e kalasë. Një portë tjetër në anën lindore paraqet karakteristika të njëjta në përmasa, trashësi muresh dhe teknikë ndërtimi. Përpara portës kryesore gjendet një qemer guri, rreth 10 m i gjatë, që ka shërbyer si hapësirë mbrojtëse ose kontrolli. Sipas traditës gojore, ky qemer u shemb më vonë nga banorët për të lehtësuar kalimin e kafshëve të ngarkuara.

Në afërsi të portës ngrihet një strukturë e rrethuar me mure të larta (përafërsisht 1 metër). Brenda saj gjendet saranxha (rezervuari i ujit), me përmasa 16 m gjatësi, 8 m gjerësi dhe 7 m thellësi. Gjatë periudhës osmane, saranxha grumbullonte ujërat e pullazit të xhamisë përmes një tubacioni me gypa të integruara në mur. Në faza më të hershme, rezervuari furnizohej nga dy burime jashtë kalasë: Kroi i Kurtit dhe

⁴⁴ KOPLIKAJ 1937, n. 26, f. 175.

⁴⁵ KOPLIKAJ 1937, n. 28-29, f. 214; CEKA *et al.*, 1948, f. 5; ASHTA 1982, f. 1;

⁴⁶ KOPLIKAJ 1937, n. 28-29, f. 214; ASHTA 1982, 1; MEKSI 1983, n. 2, f. 85.

Kroi i Fundanjelit. Sistemi hidraulik funksiononte me gypa që kalonin nën portën lindore. Për të verifikuar nivelin e ujit, ndërtuesit përdornin “terezinat e ujit” (mure vertikale me gypa), të cilat ruhen ende në disa pika bashkë me daljet e tubacionit.

Në brendësi të kalasë, përgjatë rrugës kryesore, gjenden rrënojat e banesave të djegura gjatë Luftës Ballkanike. Trojet e vjetra dallohen nga përdorimi i gurëve monumentalë (të mëdhenj), ndërsa ndërtimet e vona janë realizuar me gurë më të vegjël. Dokumentohen gjithashtu gjurmë të tri kishave; njëra prej tyre identifikohet si Kisha e Shën Palit, referuar toponimeve “Qafa e Shën Palit” dhe “Shpella e Shën Palit”. Mbi zonën e banimit gjendet “Sheshi i Kullukëve”, ku ka funksionuar ndërtesa e trupave të rendit. Në lindje shtrihet “Lama e Spahinjve”, një hapësirë e hapur në terren të butë. Mbi këto pika ngrihen ledhet e dyta mbrojtëse, që përbëjnë bërthamën e kështjellës (citadelën). Kjo zonë ishte e destinuar për mbrojtje aktive, e pajisur me mure të trasha dhe frëngji për armë zjarri e artileri.

Lagjja Hebibaj⁴⁷, me shtrirje nga Ura e Mesit deri te Ura e Gegës, përfaqësonte frontin kryesor përgjatë rrugës dhe lumit Kir. Tradita gojore dëshmon se përgjatë bregut, si mbi ashtu edhe nën rrugë, ka ekzistuar dikur një shtrirje e gjerë banesash. Në qendër të këtij kompleksi banimi ndodhej Kisha e Shën Markut. Trualli i saj dhe rrethina e oborrit, që shtrihet nga kodrat pyjore të Semnave deri në buzë të rrugës, ka qenë historikisht ullaiste. Sipas dëshmimeve, kjo zonë u shkatërrua gjatë Luftës Ballkanike; sot, ky terren i rrafshuar dhe i kthyer në tokë bujqësore, ruan emrin tradicional “Shmarqë”.

Në një pllajë tjetër, në të dy anët e rrugës, ku evidentohen disa varre të vjetra, mendohet se ka pasur një grupim banesash, të cilat u braktisën si pasojë e rrëshqitjeve të terrenit shkëmbor. Gjithashtu, në bregun e djathtë të lumit Kir, në një pllajë me ullinj, dokumentohet toponimi “Fusha e Kishës”, i cili dëshmon praninë e një objekti kulti të hershëm.⁴⁸ Në skaj të kësaj lagjeje, pranë Urës së Gegës, tradita gojore lokalizon ndërtesën e rojës së doganës, e njohur si karakolli. Një element me

⁴⁷ KOPLIKAJ 1937, n. 27, f. 195.

⁴⁸ ASHTA 1982, f. 3: “...Në Rrasek, tek Arat e Poshtme (në breg të Kirit), në mes të saj deri vonë shiheshin trojet e një kishë me varre, të quajtura Varret e Marti Markut. Të gjitha këto i ka rrafshuar traktori duke lidhur arat e poshtme”.

rëndësi antropologjike është shndërrimi i funksionit zyrtar të rojës së doganës në mbiemër familjar (Karakollajt), gjë që dëshmon trashëgiminë e kësaj detyre brenda administratës lokale përgjatë brezave. Lagjja Zhup (e njohur edhe si Firip) shtrihet nga Ura e Gegës dhe përroi homonim, në të dy brigjet e lumit Kir, deri në rrëzë të Kalasë dhe Përroit të Drishtit. Sipas traditës, ky territor ka qenë historikisht i ndarë në dy njësi: Firip dhe Zhup. Rruga që sot njihet si “Kalldërmi i Tyrbes⁴⁹”, më parë emërtohej “Brija e Sofisë” ose “Rruga e Muzhilës”, ndërsa kufiri ndarës midis dy lagjeve përcaktohej nga zona “Mbas-shtëpish”.⁵⁰

Në zonën e Firipit dokumentohet ekzistenca e një kishe me varreza rrethuese, e vendosur në një fushë që sot është rrafshuar dhe shndërruar në tokë bujqësore. Kujtesa e këtij objekti kulti ruhet përmes toponimeve “Fusha e Sofisë” dhe “Brija e Sofisë”. Në këtë areal evidentohen troje banesash të vjetra, të lidhura me familjet Hamaj, Sajdijaj, Shurdhaj dhe Agaj. Gjurmë të tjera të vendbanimit të hershëm vërehen në kodrinën shkëmbore të quajtur “Shkëmbi Hasë”.

Në bregun e Kirit, në perëndim të xhamisë së Hebibajve, ndodhej Dogana e Drishtit, vendndodhja e së cilës identifikohet sot përmes toponimit “Fusha e Doganës”. Elementi më veçuar i kësaj zone është Muzhila⁵¹, një kodrinë shkëmbore me formë trapezoidale që dëshmon

⁴⁹ Rreth rrugës së Tyrbes së Drishtit. cirka_vjeti_III_viti_1938_numer_048, f. 182-183: *Banorët e qytetit të Shkodrës, për të dalë e për të kaluar një ditë pushimi, s'kanë ku të argëtohen më mirë se në Shirokë, në Kështjellën e Rozafatit, në Gur të Zi dhe në Bardhaj (ky i fundit është pronë e qytetarëve). Si traditë kanë pasur zakon të vizitojnë tyrben e Drishtit (afër kështjellës historike) ku disa lagje të qytetit çdo vit kanë shkuar dhe kanë kaluar ditën në këtë vend të bukur ku shtrihen për bukuri male, pemë, fusha dhe atje larg duket Liqeni i Shkodrës me atë pamje madhështore. Fatkeqësisht, kjo tyrbe ndodhet në një vend që s'ka komunikacion. Pasi të kalosh me automobil 4-5 km rrugë që kalon përmes Fushës së Shtojit dhe të mbërrish te ura karakteristike e Mesit, kalon edhe dy km nëpër rrugën kryesore për në Prekal, e cila shkon përmes maleve të Dukagjinit. Rruga e Tyrbes është në një kodër të butë dhe ndodhet 1 km larg rrugës kryesore. Do të ishte mirë që të urdhërohet nga Prefektura Komuna e Postribës për goditjen e kësaj cope rruge, e cila kryhet me pak punëtorë komunalë. Turistët atëherë do të kenë rastin të vizitojnë me automobil si Urën e Mesit, Habibej, tyrben e Drishtit dhe aty pranë edhe të mbeturat e kështjellës së Drishtit.*

⁵⁰ KOPLIKAJ 1937, n. 27, f. 195.

⁵¹ JUBANI 1981, f. 5, “...në lagjen Tyrbetare të Drishtit ngrihet një kodër që i paraprin kalasë së Drishtit. Ruhen pjesë të fortifikimit të kodrës, në sipërfaqe ka mjaft gjurmë banesash dhe copa enësh kuzhine gjyrrë hekur”; ASHTA 1982, f. 2.

rëndësinë ekonomike dhe urbane të Drishtit paraosman. Kodrina përshtohet nga dy rrugë kalldrëmi, rreth dy metra të gjera, të pajisura me porta hyrëse. Gjurmët e mureve dhe të ndërtesave ndihmëse sugjerojnë praninë e magazinave dhe strukturave mbrojtëse. Në pjesën jugore hapet një shesh që interpretohet si treg, i destinuar për shkëmbimin e drithërave, produkteve bujqësore dhe tekstileve artizanale.

Pranë Muzhilës ndodhen rrënojat e një kishe të njohur si “Kisha e Muzhilës”, si dhe gjurmët e një objekti tjetër kulti mbi mulli, emri i të cilit nuk është trashëguar. Në shtratin e lumit Kir, në fund të rrugës së Muzhilës, deri vonë ruhej një fragment i “Urës Venedike”, e cila dikur siguronte lidhjen mes lagjeve në të dy brigjet e lumit.

Lagjja Omaraj (ose Amaraj)⁵² nis nga rrëza e Kalasë së Drishtit dhe shtrihet drejt lindjes përgjatë një luginë të ngushtë, në të dy anët e lumit Kir. Ky territor karakterizohet nga një gërshetim i tokave bujqësore me shtëpitë e banimit, duke u shtrirë deri përtej Urës së Vizit, në pikën ku lumi ndryshon drejtim, në kufi me Urën e Shtrejtë. E pozicionuar mes kodrave të larta e të pyllëzuara, lagjja u themelua nga banorët e Kalasë së Drishtit. Këta të fundit, duke zotëruar tokat bujqësore në këtë zonë, u shpërngulën gradualisht drejt luginës për kushte më të favorshme jetese. Kujtesa lokale ruan dëshminë tragjike të vitit 1912, kur me shpalljen e Luftës Ballkanike, ushtria malazeze përparoi në këtë trevë. Pas thyerjes së forcave osmane dhe luftëtarëve shqiptarë, ushtria pushtuese kaloi përmes Boksit, Drishtit dhe Mesit. Sipas rrëfimeve, pasojat ishin shkatërrimtare për popullsinë civile: në këtë lagje rrallë mund të shihje burra mbi moshën tridhjetë vjeç, pasi shumica u vranë gjatë këtij invazioni.

Amaraj mendohet të jetë një vendbanim i lashtë, ndonëse gjurmët materiale janë zbehur me kalimin e kohës. Në fushën e quajtur Pauli⁵³, nën disa ullinj vërehen themelet e një kishe, emri i së cilës ka humbur nga kujtesa kolektive. Toponimi Master Gjon identifikon një zonë ku rrugët e vjetra (sot të mbuluara nga shkurret dhe rëniet shkëmbore) të çojnë drejt mbetjeve të një ndërtese të rëndësishme. Supozohet se këtu mund të ketë ekzistuar një qelë ose manastir, ku një funksionar fetar apo mësues (“Master”) u jepte mësimë besimi banorëve të trevës.

⁵² KOPLIKAJ 1937, n. 30, f. 241-242; KOPLIKAJ 1937, n. 31, f. 257-258.

⁵³ Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: Luli 1973, f. 194.

Gjurmët e fiseve që banonin në Drisht para pushtimit osman janë zhdukur; sipas traditës, ato u shpërngulën drejt krahinave të tjera ose u tërhoqën në zona të thella malore. Pas pushtimit, vendbanimi u ripopullua nga grupe të ndryshme që u vendosën në trojet e braktisura. Një pjesë e tyre konsiderohen pasardhës të banorëve të vjetër, të cilët u rikthyen pas një largimi të përkohshëm. Banorët më të hershëm të Drishtit të sotëm janë pasardhës të ushtarëve osmanë që shërbyen si roje në kala:

Hoxhajt: Shërbyen si *serdarë* (komandantë) të rojeve të Kalasë së Drishtit, për t'u transferuar më vonë në Kalanë e Shkodrës si roje dhe spahinj.

Muhajt: Pasardhës të ushtarit Muho (Muhamed). Nga tre djemtë e tij rrodhën tri degë: Memajt (me degën Çelaj), Shabajt (me degën Bajraktaraj) dhe Rexhajt. Bajraktarët mbajtën parinë e Drishtit dhe të bajrakëve të Postribës. Sipas traditës, pas vrasjes së bajraktarit të mëparshëm në luftërat me malazezët, flamuri u mor nga i riu Has Shabajt, duke konsoliduar vëllazërinë e Bajraktarëve.

Tyrbetarët: Pasardhës të një ushtari të çetës së Kamer Babës, i cili u bë kujdestar i tyrbes së tij, detyrë që u trashëguar brez pas brezi.

Has Mujajt: U vendosën në zonë në funksionin e hoxhallarëve.

Karakollajt: Konsiderohet fisi më i vjetër i kësaj periudhe, me origjinë arabe. Kanë shërbyer historikisht si roje të doganës, duke mbetur gjithmonë një shtëpi e vetme.

Fise të tjera të vjetra janë: Ali-Radajt, Dushajt (Bibajt), Lucajt, Hysejn Bajramajt, Veli-Canajt dhe Beqirajt. Ali-Radajt janë të ardhur nga Kiri; paraardhësi i tyre, Radoja, u vendos fillimisht në Shpor dhe më pas në Drisht. Një degë e tyre, Nagajt, u shpërngul në Shkodër. Dushajt ose Bibajt janë me origjinë nga Mirdita, konkretisht nga Dushi. Hysejn Bajramajt erdhën nga Bardhajt, Veli-Canajt nga Shoshi, ndërsa për Lucajt origjina mbetet e paqartë, megjithëse lidhen me zonën e Kirit. Beqirajt u shpërngulën nga Kryezezi i Pukës, fillimisht në Selcë dhe më pas në Drisht. Me ta lidhen Muratajt, të ardhur më vonë nga Karma. Matajt janë me origjinë nga Mali.

Pas valës së fundit të murtajës, në Drisht u vendosën edhe familjet: Haxhi Alijaj (nga Mjeda), Haxhi Mëllojaj (nga Mëlloja), Elez Prelajt (nga Suma), Cenajt (nga Domni, dega Don-Priftaj), Uraj (nga Has-

Pepajt) dhe Bracajt (nga Mesi). Emrat e fiseve si Hamajt, Shurdhajt, Sejdijajt dhe Ibrajt nuk ekzistojnë më si njësi familjare aktive në zonë, por kujtesa e tyre ruhet përmes toponimeve lokale në trojet ku ata banuan dikur.

Mosi⁵⁴, gjendet në lindje të Mesit, i qasshëm përmes Qafës së Magjypit ose, nga veriu, përmes Qafës së Valores. Ky vendbanim rural, prej kohësh i braktisur, ka pasur një rëndësi të veçantë administrative, pasi bënte pjesë në kryeqendsinë dhe bajrakun e Drishtit. Zona gëzonte një mjedis natyror të pasur me burime ujore dhe një peizazh të butë, ku dy kodra të ulëta rrethojnë fushat me livadhe, arat dhe kopshtet frutore.

Sipas traditës lokale, Mosi konsiderohej dikur si një nga vendet më të begata të krahinës së Postribës. Vjetërsia dhe dendësia e lartë e popullsisë dëshmohen nga trojet e vjetra dhe varret e shpërndara në territor. Rëndësia e këtij fshati përforcohet nga fakti se këtu ndodhej selia e Bajraktarit të Drishtit.

Zona e ndikimit të Mosit shtrihej nga Gryka e Magjypit deri përtej përroit, në hapësirën që sot mban toponimin “Lama”. Sipas dëshmive, në këtë vend organizohej periodikisht një treg lokal (panair), ku merrnin pjesë banorë nga e gjithë Postriba dhe viset jugore të krahinës.

Kujtesa kolektive ia atribuon shpopullimin e Mosit një ndërthurjeje faktorësh shkatërrues, si: Shpërthimi i epidemisë goditi rëndë popullsinë, duke reduktuar ndjeshëm numrin e banorëve.

Një ngjarje dramatike shënoi fundin e qetësisë në vendin e quajtur “Kështëja e Kuvendit”. Gjatë një mbledhjeje të burrave, dështimi i një marrëveshjeje degjeneroi në përplasje të armatosur, ku mbetën të vrarë e të plagosur 27 persona. Ky konflikt nisi një zinxhir hakmarrjesh që zgjati për vite me radhë, duke e bërë jetën në fshat të pamundur.

I gjendur nën presionin e epidemisë dhe pasigurisë sociale, komuniteti u shpërnda. Banorët emigruan drejt fshatrave fqinje, qytetit të Shkodrës dhe rajoneve të tjera brenda e jashtë vendit, duke lënë pas vetëm toponimet dhe rrënojat e një qendre dikur të rëndësishme.

Vilza⁵⁵, gjendet në skajin juglindor të krahinës së Postribës. Nga pikëpamja administrative, ajo ka qenë historikisht e lidhur me

⁵⁴ KOPLIKAJ 1937, n. 32, f. 275; KOPLIKAJ 1937, n. 33, f. 29; LULI 1973, f. 192.

⁵⁵ KOPLIKAJ 1937, n. 38, f. 29-30; KOPLIKAJ 1938, n. 39, f. 41; GJETA 2009, f. 44-45.

kryepreqësinë e Drishtit dhe i përkiste bajrakut të tij. Përveç Drishtit, Vilza kufizohet me Mazrrekun, Meshkallën dhe Shllakun.

Vendbanimi organizohet në katër lagje kryesore, të ndara nga kufij natyrorë dhe rrugë komunikimi:

Kurtaj: Ndalet nga lagjja pasardhëse përmes Përroit të Berrcës.

Kodër-Xhamaj (Hysaj): Ndalet nga lagjja e tretë përmes Përroit të Hysajve.

Mehmetaj (Teprrajtë e Uk Bibajve): Ndalet nga lagjja e fundit përmes Rrugës së Madhe.

Zhoq.

Sipas traditës, para periudhës osmane, Vilza ishte një qendër e rëndësishme. Rrënimi i saj erdhi si pasojë e pushtimit dhe epidemisë së murtajës. Dëshmi të kësaj vjetërsie janë trojet e shtëpive, rrënojat e kishave dhe varrezat e vjetra. Ndonëse në traditë përmenden Kisha e Shasit, Kisha e Shën Prendës (Shna Prenda) dhe Kisha e Shirqes, identifikimi i tyre në terren mbetet i vështirë. Në aspektin ekonomik, toponimi “Gjollat e Lam Gurit” ruan kujtesën e një zone artizanale ku funksiononte një farkë (kovaçhanë) dhe një punishte për prodhimin e enëve prej balte. Struktura demografike e Vilzës përbëhet nga fise me origjinë të hershme dhe prurje të mëvonshme.

Fisi i Hysajve: Rrjedh nga paraardhësi i quajtur Gjokë, i ardhur nga krahina e Kuçit. Pas një largimi të përkohshëm gjatë pushtimit osman, i biri i tij, Hysa (Hysejni), u rikthye në Vilzë duke konsoliduar fisin.

Fisi i Kurtajve: Pasardhës të Ahmatit (stërgjyshi) dhe Kurtit (gjyshi). Ky fis ndahet në tri vëllazëri: Brahim Kurtaj, Halil Kurtaj dhe Ahmat Kurtaj (të njohur edhe si Bracajt).

Hetajt: Një fis i vjetër i shuar pothuajse tërësisht si pasojë e luftërave. Trojet e tyre sot trashëgohen nga Bracajt.

Gjatë historisë në Vilzë u vendosën edhe Smailajt (të shpërngulur nga Temali) dhe Uk-Bibajt (të ardhur nga Shllaku).

Vendbanimi i **Urës së Shtrejtë**⁵⁶ nis në Amaraj, në pikën ku lumi Kir ndryshon rrjedhën (“thyen qafën”), dhe shtrihet deri në Prekal. Ky fshat përshkon një rrip toke të ngushtë përgjatë të dy brigjeve të Kirit,

⁵⁶ KOPLIKAJ 1938, n. 54, f. 269-270; KOPLIKAJ 1939, n. 56-57, f. 18-19; LULI 1973, f. 195. GJETA 2009, f. 45-47.

ku shtëpitë janë të grupuara kryesisht pranë lumit. Emri i vendbanimit rrjedh nga një urë e ngushtë druri, rreth dy pashë e gjatë, e mbështetur mbi shkëmbinj që lidhin dy brigjet.

Në aspektin ekonomik, për shkak të mungesës së tokës bujqësore, banorët (Urasit) janë marrë historikisht me djegien e qymyrit. Përveç zonës aluvionale (*vrinit*), ata zotërojnë kullota në Cukal, ku zhvillojnë blegtorinë gjatë stinës së verës.

Tradita gojore dëshmon se në këtë pikë strategjike kanë ekzistuar kulla rojesh, pasi zona shërbente si kalimi i vetëm drejt Dukagjinit.

Fshati ndahet në lagje që mbajnë emrat e fiseve përkatëse, të pozicionuara sipas rrjedhës së lumit: Në bregun e majtë gjenden Kurtajt dhe Ndrejajt (të ndarë nga Përroi i Hacajt). Në bregun e djathtë Vulajt dhe Fikajt (të ndarë nga Përroi i Rutaçit), si dhe Bibajt, Has-Pepajt dhe Lumi (të ndarë nga Përroi i Athit). Lagjja Rrekal, është vendosur mbi një kodër të veçantë.

Has-Pepajt përbëjnë rreth gjysmën e popullsisë. Stërgjyshi i tyre, Preçi, u shpërngul nga Zogajt e Gjakovës dhe u vendos në Urë të Shtrejtë. Sipas legjendës, pas djegies së kasolles së tij nga vendasit e frikësuar, ai u strehua në një shpellë ku fisi i tij u shtua. Nipi i tij, Has (Hasan) Pepa, u bë një udhëheqës autoritar, duke u dhënë emrin pasardhësve. Nga kjo pemë gjenealogjike rrjedhin vëllazëritë: Çufelaj, Sykaj, Ibraj, Ram-Metaj, Rudaj, Malaj, Cekaj dhe Ahmetaj. Vetëm pasardhësit e Ndreut (djalit të Preçit) u shkëputën duke formuar fisin Ndrejaj.

Bibajt, me origjinë nga Mërturi, njohin si paraardhës Bibë Lekën. Një degë e tyre janë Cakajt, me shtëpi të shpërndara edhe në Shkodër, Boks dhe Kullë.

Kurtajt kanë mbërritur nga Dibra bashkë me ushtrinë osmane. Ata shërbyen si roje të zonës për disa vite dhe ruajnë lidhjet e vëllazërisë me Kurtajt e Dibrës.

Vulajt (pasardhës të Vul-Gjinit) kanë ardhur nga Kuçi i Malit të Zi. Fikajt, ndonëse konsiderohen vendas, sipas traditës kanë mbërritur nga Mirdita përpara të gjitha fiseve të tjera.⁵⁷

Prekali⁵⁸ shtrihet në skajin verilindje të njësisë administrative të Postribës, rreth 17 km larg qendrës së saj. Ai kufizohet në perëndim me

⁵⁷ KOPLIKAJ 1938, n. 54, f. 269-270.

⁵⁸ GJETA 2009, f. 47-49.

fshatin Urë e Shtrejtë, ndërsa në tri anët e tjera rrethohet nga masivet malore të Cukalit, Shoshit dhe Sumës.

Fshati zhvillohet përgjatë të dy brigjeve të lumit Kir. Në këtë sektor, lugina paraqitet mjaft e ngushtë, ku shpatet malore zbresin pothuajse pingul mbi hapësirën e vendbanimit, duke i dhënë zonës një karakter tipik luginor-malor. Një element hidrografik me rëndësi është lokaliteti i njohur si Zhyla e Prekalit, ku buron një ujë me cilësi të lartë organoleptike.

Vendbanimi është i organizuar sipas ndarjeve tradicionale në pesë lagje, të cilat përkojnë me emërtimet e fiseve kryesore: Kolaj, Kulaj, Gjovukaj, Pilotaj dhe Leçkaj.

Vendbanimi i Domnit⁵⁹ (ose Domën) nis nga Rraseku⁶⁰, në pikën ku përroi derdhet në lumin Kir. Qasja drejt qendrës së fshatit realizohet përmes një rruge gjarpëruese. Mbi fshat, në një lëndinë, ngrihet Kashtylli, një formacion shkëmbor monumental, pamja e të cilit ngjason me një kështjellë natyrore.

Sipas traditës gojore, Domni njihej në lashtësi si një qendër e rëndësishme (“qytet i kohërave të vjetra”), ndonëse sot gjurmët materiale janë të kufizuara në mbetjet e mureve të Kishës së Shën Prendës⁶¹, e pozicionuar mbi një sukë guri.

Domni kufizohet në lindje me Urën e Shtrejtë, në jug me Drishtin, në veri me Sumën dhe në perëndim me Boksen (prej të cilit ndahet nga Përroi i Rrasekut). Fshati organizohet në katër lagje kryesore. Milani i vendosur në bregun e Rrasekut, zonë e përshtatshme për bujqësi dhe livadhe. Domna (Mëhalla e Poshtme), kufizohet me lagjen pasardhëse nga kodra e Shën Prendës. Plishta (Mëhalla e Sipërme), është bërthama qendrore e fshatit. Derraji⁶², e pozicionuar rreth gjysmë ore larg lagjeve të mësipërme, në një gropë gjeografike drejt veriut.

Tri lagjet e para banohen nga dy fise të mëdha: Dom-Priftajt dhe Ali-Nehanajt. Dom-Priftajt konsiderohen autoktonë dhe askush nuk di të tregojë se kur janë vendosur këtu.

⁵⁹ KOPLIKAJ 1938, n. 51-52, f. 237-239. Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: LULI 1973, f. 193; shih edhe ASHTA 1982, f. 2; GJETA 2009, f. 49-51.

⁶⁰ LULI 1973, f. 193-194.

⁶¹ ASHTA 1982, f. 2.

⁶² Në lidhje me etimologjinë e toponimit shih: Luli 1973, f. 194-195.

Dom-Priftajt ndahen në tri degë: Kurbashaj, Dem-Canaj dhe Licaj, të cilët për stërgjysh mbajnë njëfarë Dom Tomë Priftin. Licajt, sipas traditës gojore, nuk janë një vëllazëri me dy të parat, por kanë ardhur nga Pogu, shumë kohë pas pushtimit osman. Lici, sipas të cilit u quajt bijësia, mbeti jetim në Pog dhe e ëma, duke mos mundur të qëndronte atje e ve, erdhi me djalin në këtë fis. Lici u vendos pranë dajave të tij, Kurbashajve, dhe u përfshi si një fis me ta.

Sipas traditës gojore, Dom-Priftajt, edhe para ardhjes së turqve, ishin në zë dhe përbënin parinë e këtyre anëve. U quajtën me këtë emër sepse prej këtij fisi dilnin priftërinjtë që shërbenin në këtë zonë. Edhe emri Domni rrjedh nga fjala *Dom*, nga prifti i parë që përhapri fenë e krishterë fillimisht në vendin ku banoi ai dhe më pas në gjithë fshatin. Burimet gojore dëshmojnë se ky vend u pushtua me gjak nga forca ushtarake osmane dhe se të gjithë banorët u larguan, përveç Dom Tomë Priftit, i cili mbante parinë e vendit. Me shpresën se do ta rimernte sundimin, Dom Toma u fsheh për tri vjet nëpër *ograje* (hapësirë e mbrojtur natyrore), shpella, duke ndezur herë pas here zjarre për të trembur pushtuesit. Në fund, duke parë se nuk po merrte ndihmë, u dorëzua, por arriti të ruajë parinë e vendit. Ai vetë, ose ndonjë prej bijve të tij, u bë Kir-bash (në gojën e popullit *Kur-bash*), term turqisht *kırbaşı* për kryetar të çetave që ndiqnin cubat, komitët dhe kaçakët (rebelë lokalë), që trazonin vendin. Prej këtij titulli, bijësia e tij u quajt Kurbashaj.

Ali-Nehanajt kanë ardhur nga Kruja bashkë me ushtrinë osmane, duke shërbyer si roje të territorit. Ata ndahen në dy vëllazëri: Oruçaj dhe Kurt-Isufaj. Bashkë me ta u vendosën edhe Bracajt (dyshohet me origjinë nga Kraja).

Haxhi-Derrajt banojnë në lagjen Derraj dhe kanë ardhur nga Shala. Janë një fis i hershëm, prej të cilëve rrjedh dega Canaj.⁶³

Fshati **Shakotë**⁶⁴ shtrihet në pjesën veriore të krahinës së Postribës, i pozicionuar në një terren me pjerrësi të theksuar malore që kushtëzon shtrirjen e tij hapësinore. Vendbanimi kufizohet në veri dhe perëndim me masivin pyjor të fshatit Vorfë, ndërsa në jug dhe lindje kufijtë e tij ndërthuren me territorin e fshatit Domën.

⁶³ KOPLIKAJ 1938, n. 51-52, f. 239.

⁶⁴ GJETA 2009, f. 51-52.

Për shkak të thyerjes së lartë të relievit, banesat në Shakotë janë të tipit të shpërndarë, ku secila lagje (fis) zë një pozicion strategjik mbi shpatet e kodrave. Tipologjia e ndërtimeve ndjek traditën e zonës, me përdorimin e gurit të nxjerrë nga vendi dhe mure të trasha mbrojtëse.

Organizimi shoqëror i fshatit bazohet në tri lagje kryesore, të cilat mbajnë emrat e fiseve që përbëjnë bërthamën e banimit:

Pepaj: E pozicionuar në pjesën më të lartë, e cila kontrollon kalimet drejt kullotave.

Mataj: Lagje e vendosur në pjesën qendrore, që shërben si urë lidhëse mes zonave.

Isaj: E shtrirë drejt zonës ku terreni fillon e zbutet në drejtim të Domnit. Meqenëse terreni nuk ofron sipërfaqe të mëdha arash, ekonomia e Shakotës është mbështetur historikisht te blegtoria e imët dhe shfrytëzimi i burimeve pyjore. Marrëdhënia me fshatin fqinje, Domnin, ka qenë e ngushtë jo vetëm për shkak të afërsisë gjeografike, por edhe për shkak të shkëmbimeve tregtare dhe lidhjeve martesore.

Postriba në kontekstin prehistorik dhe mesjetar: Të dhënat e kërkimeve arkeologjike

Fusha e Shtojit, një njësi gjeomorfologjike me origjinë pleistocenike, përfshin hapësirat fushore që shtrihen rreth fshatrave Boks, Dragoç, Kullaj, Fshati i Ri, Hysaj dhe Rrash-Kullaj. Relievi i zonës karakterizohet nga një sipërfaqe kryesisht e sheshtë, e ndërprerë vetëm nga lartësia e kodrës së Kratulit të Vogël, ndërsa shfrytëzimi aktual i tokës dominohet nga veprimtaritë bujqësore.

Të dhënat arkeologjike sugjerojnë se gjatë parahistorisë, si dhe gjatë periudhës së sundimit romak, vendbanimet ishin vendosur kryesisht në kodrat përreth, ndërsa tumat funerare ndërttoheshin në hapësirën e rrafshët. Ky organizim hapësinor plotësohet nga prania e fortifikimeve në kodrat dominuese të Kratulit të Madh, Kullajit dhe Vorfës, të cilat kontrollonin në mënyrë strategjike fushën. Tumat e Shtojit janë të lokalizuara tërësisht në zonat e sheshta të rrafshnaltës.

Të dhënat arkeologjike sugjerojnë se gjatë parahistorisë, si edhe të paktën gjatë periudhës së pushtimit romak, vendbanimet kanë qenë të vendosura kryesisht në kodrat përreth, ndërsa tumat funerare janë ndërtuar në hapësirën e rrafshit. Ky organizim hapësinor plotësohet nga prania e fortifikimeve në kodrat dominuese të Kratulit të Madh,

Kullajit dhe Vorfës, të cilat kontrollojnë vizualisht dhe strategjikisht fushën poshtë tyre. Tumat e Shtojit janë të gjitha të lokalizuara në zonat e sheshta të rrafshit. Sipas dokumentimit të A. Kokës, në këtë zonë janë identifikuar rreth 160 tuma, nga të cilat 11 u gërmuan sistematikisht gjatë periudhës 1980-1990. Rezultatet e gërmimeve nuk kanë dëshmuar prani të qeramikës së Epokës së Bronzit, ndërkohë që janë evidentuar fragmente të kufizuara të Epokës së Hekurit. Materiali qeramikë i periudhave të mëvonshme është regjistruar kryesisht në majat e tumave ose në zonat nën fortifikimet kodrinore. Qeramika e periudhës klasike është dokumentuar në veçanti në shpatet poshtë Kratulit të Madh dhe Kullajit, ndërsa materiali i periudhës romake paraqitet i shpërndarë gjerësisht në të gjithë territorin. Pas konsolidimit të pushtetit romak, duket se ka ndodhur një transformim gradual në mënyrën e shfrytëzimit të tokës. Pjesa dërrmuese e gjetjeve arkeologjike të identikuara në këtë zonë i përkasin periudhave mesjetare dhe moderne (nga shek. VII pas Krishtit deri në ditët tona) dhe paraqiten të shpërndara në të gjithë peizazhin. Ky fenomen interpretohet si tregues i një rritjeje të ndjeshme të popullsisë gjatë Mesjetës, si dhe i zgjerimit të përdorimit të Rrafshit të Shtojit, si për bujqësi ashtu edhe për vendbanime të përhershme. Në këtë kontekst, fshatrat aktuale të Boksit, Dragoçit dhe Kullajit, të pozicionuara përgjatë shpateve malore, ka të ngjarë të jenë formuar ose konsoliduar gjatë kësaj faze. Ky proces zgjerimi demografik dhe ekonomik ka ndikuar gjithashtu në rritjen e rrjedhjes së sedimenteve dhe në degradimin progresiv të shtresës aluviale të fushës së Shtojit.⁶⁵

Zona që shtrihet përgjatë kodrave të ulëta të malit të Maranajt, nga Kratuli i Madh në drejtim veriperëndimor deri te Vorfa, përfshin hapësirat fushore të fshatrave Vorfë dhe Kodër-Boks, të pozicionuara në një luginë malore në lindje të këtij sistemi kodrinor. Ndër sitet e njohura më herët, Kratuli i Madh paraqitet si më i dokumentuari dhe më i studiuari. Në kontrast, territori i Kodër-Boksit dallohet për një shpërndarje të gjerë të materialit qeramikë parahistorik, të identifikuar në të gjithë luginën. Veçanërisht e përfaqësuar është qeramika e Epokës së Bronzit të Hershëm, e cila është regjistruar në sasi të konsiderueshme, duke dëshmuar për një intensitet të lartë banimi gjatë kësaj periudhe.

⁶⁵ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 117.

Të dhënat arkeologjike sugjerojnë se komunitetet që ndërtuan tumat e fushës së Shtojit i kishin qendrat e tyre të banimit në Kodër-Boks, në një hapësirë malore të ngritur mbi rrafshin fushor. Këto komunitete duket se kanë shfrytëzuar një sistem fortifikimesh kodrinore, të organizuara në formë unazore, me funksion mbrojtës ndaj qendrës së tyre malore. Materiali qeramikë i periudhave të mëvonshme, përfshirë atë të periudhës klasike dhe helenistike, është dokumentuar gjithashtu në sasi të konsiderueshme në Kodër-Boks, çka tregon për vazhdimësi të përdorimit të territorit. Po ashtu, qeramika e periudhës romake rezulton e shpërndarë gjerësisht në të gjithë zonën, e shoqëruar nga materiale pasmesjetare që dëshmojnë për një shfrytëzim të pandërprerë të peizazhit deri në periudhat e vona historike.

Lugina e lumit Kir ka funksionuar historikisht si një korridor natyror lëvizjeje drejt dhe nga zonat malore. Zonat e studiuara shtrihen nga Raseku deri në Urën e Shtrenjtë, duke përfshirë një luginë të ngushtë të karakterizuar nga aluvione holocenike dhe tarraca pleistocenike. Territori përfshin gjithashtu Domën dhe Derrajn, zona të njohura për artin shkëmbor, si dhe qendrën mesjetare të Drishtit. Në këtë areal janë identifikuar dy site paleolitike (Rasek dhe Omaraj), së bashku me disa përqendrime të vogla litike përgjatë lumit Kir, disa prej të cilave i përkasin Paleolitit të Mesëm dhe të Sipërm. Këto gjetje janë lokalizuar kryesisht në tarraca të kultivuara, në nivele të ndryshme tarracimi, veçanërisht në zonën e Milanit.

Në kontrast, materiali qeramikë parahistorik paraqitet tepër i kufizuar, me vetëm disa fragmente të Epokës së Bronzit të Hershëm, të cilat mund të lidhen me përdorime episodike të luginës për lëvizje ose veprimtari blegtorale. Materiali i periudhave klasike, helenistike dhe romake është i rrallë, duke sugjeruar një reduktim të shfrytëzimit të zonave malore gjatë periudhës romake. Përkundër kësaj, materiali mesjetar përqendrohet në Drisht dhe rrethinat e tij, ndërsa qeramika pasmesjetare dhe ajo e hershme moderne është e përhapur në të gjithë luginën. Kjo pasqyron një ripërdorim të korridorit malor gjatë shekujve XIV-XV, në kontekstin e pushtimit osman dhe formimit të strukturave fisnore moderne.⁶⁶

⁶⁶ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 117-118.

Kratuli i Madh interpretohet si një vendbanim ilir me banim të vazhdueshëm deri në fillim të shekullit I pas Krishtit. Analiza e materialit të mbledhur, kryesisht qeramika dhe tjegullat, ka mundur përcaktimin e një kronologjie të detajuar. Prania e lartë e tjegullave dëshmon për ekzistencën e ndërtesave me çati, ndërsa amforat, enët e gatimit, gurët e bluarjes dhe peshat e tezgjahut dëshmojnë për veprimtari shtëpiake dhe magazinimi. Qeramika i përket periudhave klasike, helenistike dhe romake, me një përfaqësim të spikatur të periudhës helenistike. Gjithashtu, janë dokumentuar materiale të Epokës së Bronzit dhe të Hekurit, që dëshmojnë një fazë më të hershme shfrytëzimi të sitit.

Këto të dhëna sugjerojnë se Kratuli i Madh, së bashku me fortifikimet e Kullajit dhe Vorfës, nuk u ndërtua fillimisht gjatë Epokës së Hekurit si pjesë e një sistemi mbrojtës ndaj kërcënimeve të jashtme, por ka gjasa të jetë ngritur që në Epokën e Bronzit, ndoshta që në fazat e hershme të saj, për të mbrojtur komunitetet e vendosura në Kodër-Boks.⁶⁷

Historia e banimit të sitit mund të ndahet në tri faza kryesore:

- Epoka e Bronzit dhe Epoka e Hekurit;
- Nga shek. VII-VI deri në shek. IV p.K., e dokumentuar kryesisht nga prania e amforave korintike;
- Nga shek. II p.K. deri në fillim të shek. I pas Krishtit, fazë gjatë së cilës vihet re një intensifikim i jetës në vendbanim.

Shekulli III p.K. paraqitet dobët i përfaqësuar, me përjashtim të disa fragmenteve amforash. Amforat e tipit *Lamboglia* dhe *Dressel* tregojnë se përdorimi i sitit vazhdoi edhe në fazën e hershme romake, megjithëse prania e vonë romake duket minimale. Shpërndarja e qeramikës brenda dhe jashtë mureve sugjeron se vendbanimi ka qenë më i gjerë se sipërfaqja prej 0.35 ha e rrethuar nga fortifikimet. Sasia e madhe e materialit ndërtimor tregon se Kratuli i Madh ka qenë një vendbanim i përhershëm dhe jo thjesht një strehë apo post mbrojtës sezonal. Analizat e origjinës së argjilës dëshmojnë për rrjete tregtare rajonale, përfshirë lidhje me Ilirinë e Jugut dhe Italinë.⁶⁸

Fortesa kodrinore e Kullajit ruan strukturat mbrojtëse kryesisht në formë gjurmësh, megjithëse në sektorë të veçantë janë të dukshme

⁶⁷ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 119-120.

⁶⁸ SHEHI 2023, f. 115-121.

segmente të ndërtuara me blloqe të mëdha guri. Kërkimet kanë dokumentuar një gamë të gjerë materiali qeramikë, që daton nga parahistoria deri në periudhën e vonë romake, si dhe elemente të kufizuara mesjetare. Ndonëse Kullaj ka përmasa më të mëdha se Kratuli i Madh, prania e tjegullave është më e kufizuar, çka sugjeron një funksion pjesërisht të ndryshëm.

Materiali parahistorik, kryesisht i Epokës së Bronzit të Hershëm, sugjeron se vendbanimi dhe muret e tij janë themeluar që në këtë fazë. Amforat korintike dëshmojnë për importe ushqimore nga gjysma e dytë e shekullit VI p.K. deri në shekullin IV p.K., periudhë gjatë së cilës dokumentohen edhe amfora me origjinë greke dhe siciliane. Importet nga Italia, të përfaqësuara nga tipi *Lamboglia*, datojnë në shek. II-I p.K. Të dhënat sugjerojnë një zgjerim të vendbanimit gjatë shekujve IV-III p.K., e ndjekur nga një reduktim gjatë shekullit II p.K. Përdorimi i sitit mund të ketë vazhduar deri në fund të shekullit I p.K., pa dëshmi të qarta për vazhdimësi në periudhën e hershme romake imperiale.⁶⁹

Vorfa ka një sipërfaqe rreth dy herë më të madhe se ajo e Kratulit të Madh dhe e Kullajit. Materiali arkeologjik, i datuar nga Epoka e Bronzit deri në periudhën romake, gjendet kryesisht në shpatet poshtë mureve, me një përfaqësim dominues të periudhës klasike. Shpërndarja e konsiderueshme e gjetjeve jashtë mureve tregon për një përdorim ose banim *extra-muros*, ndërsa materiali qeramikë dëshmon për një intensifikim të jetës gjatë periudhave klasike dhe helenistike.

Prania parahistorike në Vorfë rezulton e kufizuar; është identifikuar vetëm një fragment qeramike brenda sitit dhe disa fragmente të Epokës së Bronzit në afërsi të tij. Nëse ky vend është shfrytëzuar gjatë Epokës së Bronzit dhe asaj të Hekurit, kjo ka të ngjarë të ketë ndodhur në shkallë më të vogël sesa në Kratulin e Madh dhe Kullaj, ose me funksione dytësore, si strehë apo post vrojtimi. Amforat korintike sugjerojnë fillimin e një banimi më të qëndrueshëm jo më herët se shekulli VI p.K. Fragmentet e shekullit III p.K. janë të pakta, ndërsa shtohen gjatë shekullit II p.K. Në bazë të materialit të dokumentuar, Vorfa ka qenë e banuar të paktën nga shekulli IV p.K. deri në shekullin I p.K., me mundësi të një vazhdimësie të kufizuar edhe në fazën e hershme romake.⁷⁰

⁶⁹ SHEHI 2023, f. 121-129.

⁷⁰ SHEHI 2023, f. 129-132.

Në Rasek, në një tarracë të kultivuar mbi lumin Kir, është identifikuar material që daton kryesisht në Epigravettianin e Vonë (rreth 16,000-11,500 BP). Kjo sugjeron se siti ka shërbyer si kamp gjuetie gjatë fazës së fundit të akullnajave ose në fillim të Holocenit, duke mundësuar kontroll vizual mbi luginën e Kirit.⁷¹

Një tjetër sit paleolitik është identifikuar në Omaraj, në bregun verior të lumit Kir. Aty u mbledhën objekte litike të Paleolitit të Sipërm të Vonë, tipologjikisht të krahasueshme me ato të Rasekut, duke konfirmuar shfrytëzimin intensiv të luginës gjatë kësaj periudhe.⁷²

Në mikrorajonin e Kodër-Boksit u dokumentua një përqendrim shumë i lartë i materialit parahistorik, kryesisht i Epokës së Bronzit, i shpërndarë në fushat e një luginë malore. Qeramika e kësaj periudhe është e përhapur në të gjithë territorin, duke treguar një banim të dendur dhe të qëndrueshëm, ndoshta edhe gjatë Epokës së Hekurit.⁷³ Materiali i periudhave arkaike, klasike dhe helenistike është gjithashtu i pranishëm, me enë që datojnë nga fundi i shekullit IV deri në shekullin I p.K. Amforat korintike sugjerojnë përdorim të territorit nga shekulli VI deri në shekullin IV p.K., ndërsa shekulli III p.K. paraqitet dobët i përfaqësuar, si shkak i reduktimit ose ndërprerjes të veprimtarisë. Banimi rifillon gjatë shekujve II-I p.K.⁷⁴

Në Derraji, në faqen e një masivi shkëmbor, ruhen tre panele arti shkëmbor me gdhendje pikash dhe kryqesh (petroglife). Qeramika e gjetur në rrëzë të shkëmbit daton nga periudha mesjetare deri në atë të hershme moderne, duke mbështetur një datim mesjetar të gdhendjeve, të lidhur ndoshta me një itinerar rrugor të asaj kohe që kalonte pranë sitit.⁷⁵

Drishti dhe kodra e Muzhilës, me sisteme fortifikimi të zhvilluara, përfaqësojnë qendrën kryesore mesjetare të luginës. Shpërndarja e materialit arkeologjik dëshmon për një shfrytëzim intensiv gjatë Mesjetës dhe Mesjetës së Vonë, megjithëse janë dokumentuar edhe

⁷¹ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 124-126.

⁷² GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 128.

⁷³ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 7, f. 191; GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 126-127.

⁷⁴ SHEHI 2023, f. 132-134.

⁷⁵ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 128.

gjetje të izoluara të Epokës së Bronzit të Vonë dhe të periudhës klasiko-romake. Pozicioni strategjik i Drishtit sugjeron një funksion kontrolli mbi hyrjen në luginën e Kirit, që mund të ketë nisur që në parahistori dhe ka arritur kulmin gjatë periudhës mesjetare, kur Drishti ishte qendra më e rëndësishme e Mbishkodrës⁷⁶ (shek. XI-XV pas Krishtit).

Të dhënat arkeologjike nga Postriba dëshmojnë për një sekuencë të gjatë, por jo të njëtrajtshme, të banimit të territorit. Gjurmët e periudhave të Neolitit dhe Eneolitit janë sporadike, ndërsa një intensifikim i qartë i banimit vërehet gjatë Epokës së Bronzit të Hershëm. Në këtë fazë shënohet rritje demografike, themelimi i vendbanimeve të reja dhe shfaqja e tumave funerare, veçanërisht në zonën e Shtojit dhe në mikrorajonin e Kodër-Boksit. Këto zhvillime nuk kërkojnë shpjegime përmes migrimave masive, por përputhen me proceset lokale dhe integrimin e komuniteteve ekzistuese në rrjete më të gjera ndërveprimi rajonal. Materiali arkeologjik i Epokës së Bronzit të Mesëm është i kufizuar dhe sugjeron një turrje të veprimtarisë, ndoshta e lidhur me riorganizimin e rrjeteve të shkëmbimit ose me faktorë strukturorë, si paqëndrueshmëria sociale dhe ndryshimet mjedisore. Epoka e Bronzit të Vonë shënon një fazë rimëkëmbjeje dhe integrimin e rajonit në rrjete tregtare që lidhnin Shqipërinë Veriore me botën Mikene dhe Italinë.

Kalimi drejt Epokës së Hekurit (rreth vitit 1000 p.K.) shoqërohet me zgjerimin e sistemit të vendbanimeve. Tumat dhe përhapja e armëve prej hekuri e stolive prej bronzi dëshmojnë për shoqëri të integruara në rrjetet ballkanike dhe për konsolidimin e elitave lokale. Nga periudha arkaike e në vazhdim, shfaqja e importeve greke dhe romake reflekton lidhje gjithnjë e më të forta me botën mesdhetare, duke kulmuar me përfshirjen e Shkodrës në burimet historike si qendër e Labeatëve.

Gjatë periudhës romake dhe Mesjetës, modeli i vendbanimeve pëson ndryshime të thella. Fortesat kodrinore parahistorike braktisen ose tkurren, ndërsa shfaqet një model i ri i karakterizuar nga zhvendosja drejt fushave dhe luginave, si dhe nga riorientimi drejt zonave malore më të thella. Ky model mesjetar përfaqëson një ristrukturim rrënjësor të peizazhit dhe lidhet me proceset historike që formësuan Shqipërinë mesjetare.

⁷⁶ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 138-139.

Në tërësi, të dhënat sugjerojnë një qëndrueshmëri afatgjatë të përdorimit të territorit të Postribës, me transformime graduale më tepër sesa me shkëputje të papritura. Ndryshimet shoqërore dhe ekonomike duket se janë zhvilluar kryesisht brenda një kuadri kulturor lokal (*in situ*), duke reflektuar vazhdimësi kulturore. Këto rezultate ofrojnë një bazë të rëndësishme për orientimin e kërkimeve dhe gjurmimeve të ardhshme në Shqipërinë Veriore.⁷⁷

Analiza e territorit të Postribës, e mbështetur në ndërthurjen e të dhënave gjeografike, historike dhe arkeologjike, dëshmon se kjo krahinë ka funksionuar historikisht si një sistem hapësinor i artikuluar dhe i integruar ngushtë në *hinterland-in* e qytetit të Shkodrës. Shpërndarja e vendbanimeve dhe dinamika e banimit kanë qenë të kushtëzuara kryesisht nga morfologjia e terrenit, potencialet ekonomike të njësive natyrore dhe marrëdhëniet funksionale me qendrën urbane, duke reflektuar një shfrytëzim të qëndrueshëm dhe afatgjatë të territorit.

Në perspektivë diakronike, Postriba shfaq një vazhdimësi të qartë banimi nga parahistoria deri në Mesjetë, me rikonfigurime të roleve hapësinore, por pa ndërprerje të aktivitetit njerëzor. Kulmi i zgjerimit të sistemit të vendbanimeve vërehet gjatë Epokës së Bronzit të Vonë dhe Epokës së Hekurit; periudha në të cilat fortifikimet kodrinore dhe tumat u integruan në një proces bashkë-evolutiv me rritjen e kompleksitetit shoqëror dhe diferencimin e statusit. Edhe pse faktorët mjedisorë kanë ndikuar në faza të caktuara, zhvillimet kryesore rezultojnë të jenë rrjedhojë e proceseve *in situ* dhe e transformimeve të brendshme shoqërore dhe ekonomike.

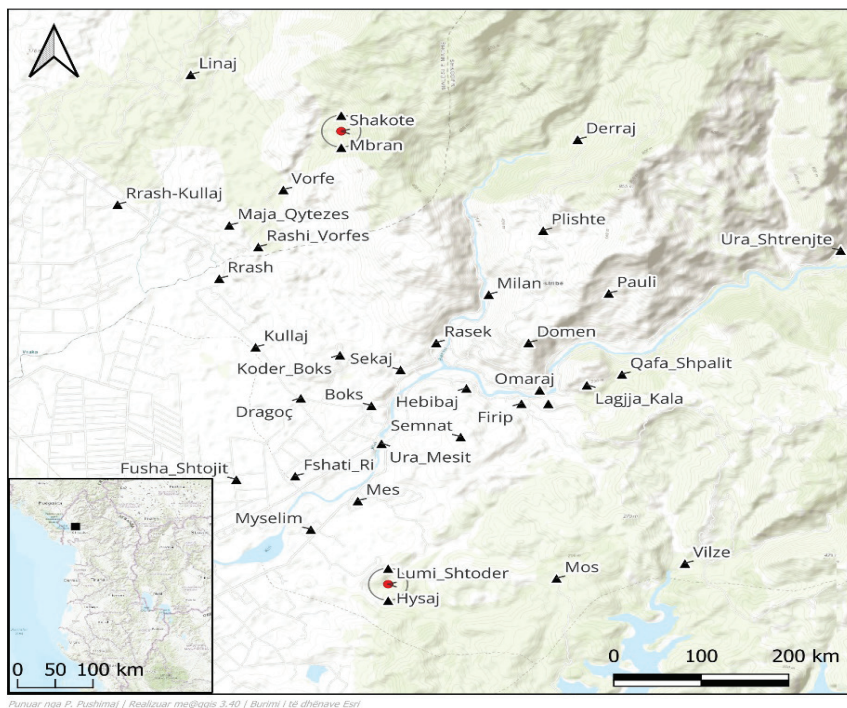
Topografia ka luajtur një rol vendimtar në formimin dhe funksionimin e këtij sistemi territorial. Fusha e Shtojit paraqitet si zona me stabilitetin më të lartë të banimit, e lidhur ngushtë me bujqësinë, rrjetet e komunikimit dhe qendrën urbane të Shkodrës. Zonat kodrinore kanë pasur një funksion kryesisht strategjik, me vendbanime dhe fortifikime në pozicione dominante për kontroll territorial dhe mbrojtje, veçanërisht në periudha pasigurie politike. Luginat malore dëshmojnë për një banim më të rrallë, shpesh sezonal ose të lidhur me veprimtari

⁷⁷ GALATY et al., 2023. Vol. I. Chapter 5, f. 151-162.

specifike ekonomike (blegtori), duke funksionuar si zona plotësuese në sistemin territorial.

Në këtë kuadër, strukturat fisnore kanë luajtur një rol të rëndësishëm në ruajtjen e vazhdimësisë sociale dhe territoriale, duke ndikuar në administrimin tradicional të hapësirës dhe në transmetimin e kujtesës historike.

Së fundi, Postriba paraqet një potencial të lartë për kërkime arkeologjike ndërdisiplinore. Integrimi i arkeologjisë me etnologjinë dhe teknologjitë GIS (Sistemet e Informacionit Gjeografik) krijon mundësi të reja për analizën e modeleve të banimit dhe për menaxhimin e qëndrueshëm të trashëgimisë kulturore në të ardhmen.

Postriba - Harta e shpërndarjes së vendbanimeve